

Economisch-Statistische Berichten

Een brede terreinverkenning

★

Prof. Dr P. P. van Berkum

Transformatie van risicomijdend in
risicodragend kapitaal

★

Dr A. W. Luyckx

Winkelplanning

★

Dr K. H. Stanislaus

Structuur en organisatie van het
Zwitserse bankwezen

★

Ir. J. W. R. Thomson

Problemen rond de hoogconjunctuur

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

40e JAARGANG

No 2008

WOENSDAG 7 DECEMBER 1955

Spuistraat 172

Amsterdam

KAS-ASSOCIATIE N.V.

Open bewaring van effecten
en schatkistpapier

BETALEN · BEWAREN · BEHEREN

Reisdeviezen

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Rotterdam - Amsterdam - Den Haag - Dordrecht
Haarlem - Schiedam - Amersfoort - Maassluis
Vlaardingen - IJsselmonde - Utrecht - Arnhem

AGENTSCHAPPEN:

Zevenbergen - Vianen - Middelharnis/Sommelsdijk
Vrijhoeve-Capelle - Zwijndrecht

OZALID

Elk bedrijf heeft te maken met het probleem van reproductie. Door het OZALID lichtdruk-procédé bestaat er thans een veelheid van mogelijkheden en materialen, aangepast aan de zeer uiteenlopende eisen van het moderne bedrijfsleven. Het zal voor U zeker interessant zijn een inzicht te krijgen, in wat speciaal voor ondernemingen als die van U werd gemaakt. Onze medewerkers zullen U gaarne van deskundig advies dienen. Wendt U zich daarvoor tot

DE ATLAS

DELFT
TELEFOON 25377

R. Mees & Zoonen

*Bankiers en
Assurantie-makelaars*

Rotterdam

*Amsterdam - 's-Gravenhage
Delft - Schiedam - Vlaardingen
Alblasserdam*

*Adviezen inzake
Levensverzekeringen
en Pensioencontracten*

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 120, Rotterdam-W.
Telefoon redactie: K 1800-52939. Administratie: K 1800-38040. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam. Banque de Commerce, 6, Place Royale, Brussel; postcheck-rekening 260.34.

Redactie-adres voor België: Dr J. Geluck, Zwijnaardse Steenweg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 120, Rotterdam-W.

Abonnementsprijs: franco per post, voor Nederland en de Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f 29,—, overige landen f 31,— per jaar. Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van het kalenderjaar.

Losse nummers 75 cts.

No 1977 en no 2000: f 2,—.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Bijkantoor Westzeedijk, Rotterdam-W.

Advertenties. Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de Koninklijke Nederlandsche Boekdrukkerij H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon 69300, toestel 1 of 3).

Advertentie-tarief f 0,30 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f 0,60 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van redenen te weigeren.

Een brede terreinverkenning

De Franse publicist André Siegfried schreef na een studiereis in de Verenigde Staten voor de Figaro van 6 Maart 1952 een van de altijd nog zeer zeldzame kritische artikelen over public relations. Toepassing hiervan in moderne gesystematiseerde vorm in Europa, zo meende hij, was alleszins aanvaardbaar, doch alleen na een „sérieuse adaptation” van de Amerikaanse methoden, die voor ons werelddeel te veel zijn gebaseerd op een „psychologie simplifiée” en een „technique hypertrophiée”.

Een belangrijke bijdrage tot zo'n „sérieuse adaptation” heeft Dr M. Weisglas in een dezer dagen verschenen boek ¹⁾ geleverd. Het eerste en grootste gedeelte daarvan behandelt de grondslagen van public relations, verdeeld over hoofdstukken betreffende de actualiteit, het wezen en de plaats, het arbeidsveld, de middelen en de organisatie. Wij ontleen hieraan het volgende. De structuurontwikkeling van onze moderne samenleving toont vier belangrijke facetten: 1. de doorwerking van de moderne democratie, waarin de publieke opinie van zoveel belang is; 2. de vooruitgang van de techniek, in het bijzonder van de communicatiemiddelen, leidt tot massavorming op economisch en politiek gebied; 3. de toenemende erkenning van de eigen plaats van de mens in de onderneming en 4. de moderne visie op de plaats van de onderneming in het maatschappelijk geheel, d.w.z. de onderneming is een deel van de sociale gemeenschap en is voor haar welzijn mede verantwoordelijk.

De nog toenemende decentralisatie en specialisatie kan zo licht leiden tot negatieve spanningen tussen de vele sectoren in de maatschappij en in de onderneming. Daartegenover kan een systematische en tactische bevordering van de horizontale en verticale contacten bijdragen tot wederzijds begrip als basis voor mogelijk vertrouwen en waardering, anders gezegd tot harmonische betrekkingen. Dat betekent niet een statische toestand, doch laat alle ruimte voor een dynamische ontwikkeling, waarin samenwerking even goed als wedijver past, doch zonder negatieve en destructieve spanningen, die een gezond groeiproces belemmeren.

Ter bereiking van die harmonische betrekkingen tussen sectoren van de maatschappij en een onderneming moet men beginnen zich te bezinnen op de eigen positie van een instelling of onderneming in het grote geheel, omgeven als zij is door een netwerk van publieke meningen, waarvan zij direct of indirect in grote mate afhankelijk is. De

moderne public relations activiteit, gericht op harmonische betrekkingen gebaseerd op begrip, dient op een goede systematiek te berusten. Dr Weisglas betoogt, hoe daaraan vier vragen ten grondslag liggen: a. welke publieksgroepen zijn voor het lichaam, dat public relations wenst, van betekenis?; b. welke is de in deze groepen heersende opinie jegens dit lichaam?; c. in hoeverre vindt deze opinie haar grondslag in het gevoerde beleid en/of in de wijze waarop dit beleid wordt uitgedragen?; d. in hoeverre bestaat er aanleiding om op grond hiervan dit beleid en/of de voorlichting hierover te wijzigen?

Deze punten uitwerkende, behandelt de schrijver de verschillende publieksgroepen, binnen en buiten de onderneming, die voor haar van belang zijn en de verschillende middelen tot contact met die groepen. Het belangrijkste principe voor goed public relations werk is, dat dit in wezen tot de welbegrepen taak en verantwoordelijkheid van de topleider behoort. Indien hij een deel van het werk aan een specialist delegeert of deze als adviseur bij de beleidsvorming betreft, blijft rechtstreekse samenwerking tussen topleider en specialist vereist.

Interessante punten zijn verder de aan zo'n specialist te stellen eisen, zijn taak, de leefregels van public relations en de voor- en nadelen van een externe adviseur of een eigen specialist in de onderneming. Zakelijk ingestelde lezers zullen misschien een voorbeeld wensen van zijn plaats in een middelgroot of groot bedrijf, van het aantal en de soort van zijn medewerkers, alsmede een cijfervoorbeeld van het vaste en variabele deel van het public relations budget, kortom hier en daar meer feitelijke formuleringen. Dat geldt niet voor het tweede gedeelte van het boek met een aantal voorbeelden van public relations werk in de Nederlandse praktijk, ten dele zeker uit de praktijk van de schrijver. Het hoofdstuk betreffende het bedrijfsleven moge de aandacht van vele directies hebben!

De ondertitel van het boek, nl. „Een terreinverkenning”, betekent allermint een beroep op clementie, maar wel een aanbod van een ervaren gids aan lezers, die geen of alleen wat kennis-in-slagzinnen van public relations hebben. Zij kunnen zich moeielijk een betere propaedeuse wensen, die bij de toenemende belangstelling voor public relations in het bedrijfsleven te rechter tijd een breed inzicht als basis voor die belangstelling kan geven. Voor meer ingewijden is de methode van de terreinverkenning, de systematiek en de probleembehandeling in grote lijn, de moeite van het kennismaken ten volle waard.

¹⁾ Dr M. Weisglas: Public relations, een terreinverkenning. Uitg. Elsevier, Amsterdam 1955, 200 blz., f 8,90.

Rotterdam.

G. DE BRUYN.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Een brede terreinverkenning, door Drs G. de Bruyn	1075	Een stem uit het bedrijfsleven: Problemen rond de hoogconjunctuur, door Ir J. W. R. Thomson	1086
Transformatie van risicomijdend in risicodragend kapitaal, door Prof. Dr P. P. van Berkum	1077	Aantekening: Quitte of dubbel.... en de fiscus	1089
Winkelplanning, door Dr A. W. Luyckx	1080	Geld- en kapitaalmarkt, door Drs J. C. Brezet ..	1089
Structuur en organisatie van het Zwitserse bankwezen, door Dr K. H. Stanislaus	1082	Statistieken: Overzicht van de opbrengst der Rijksmiddelen	1091

COMMISSIE VAN REDACTIE: C. van den Berg; Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; F. de Vries. Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: J. H. Zoon.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. Vlerick.

DE ARTIKELN VAN DEZE WEEK

Prof. Dr P. P. VAN BERKUM, Transformatie van risicomijdend in risicodragend kapitaal.

Bij wetsontwerp van 21 November jl. is door de Regering de oprichting van een stichting tot voorziening in de behoefte van industriële ondernemingen aan risicodragend kapitaal — Industrieel Garantiefonds genaamd — aangekondigd. Het garantiefonds heeft een tweeledig doel. Het moet enerzijds risicodragend kapitaal verschaffen, inzonderheid aan de kleine en middengrote industrie, die moeilijk toegang tot de kapitaalmarkt heeft, en het moet anderzijds gelden aantrekken uit de risicomijdende sfeer en dit door het verlenen van garanties naar de industrie overhevelen. De organisatie en werkwijze is opgebouwd op de garantie als aanvullende figuur. De leiding van het fonds zal er op dienen te letten, dat slechts die transacties ten laste van het fonds komen, die zonder garantie niet tot stand zouden komen. Schrijver onderwerpt allereerst de doelstelling en de organisatie en werkwijze van het fonds aan een beschouwing. In zijn beoordeling merkt hij o.a. op, dat het een zwak punt in de hele opzet is, dat blijkbaar geen betrouwbare gegevens bestaan over de bestaande behoefte aan risicodragend kapitaal in de sector, die het wetsontwerp speciaal op het oog heeft. Resumerend stelt hij vast, dat de binnenkort te verwachten verwezenlijking van het transformatiefonds zeker niet gelukkig is „getimed”: verschillende factoren hebben nl., ook in de regionen van de kleinere en midden-bedrijven, tot betere financiële verhoudingen bijgedragen, terwijl de strijd tegen de inflatie dwingt tot het afremmen van de credietexpansie en de investeringen. Slechts in het licht van de overweging, dat het garantiefonds moet worden gezien als een instelling van lange duur en van structurele aard, terwijl de daartegen indruisende afremmende maatregelen een tijdelijk en conjunctureel karakter bezitten, zal tot een gunstiger oordeel kunnen doen besluiten.

Dr A. W. LUYCKX, Winkelplanning.

Schrijver schetst in grote trekken de situatie van de winkelsamenstelling, zoals deze in het algemeen in onze steden wordt aangetroffen. Van een statische toestand is echter zelden sprake. De steden zijn dynamische organismen geworden, die voortdurend aan veranderingen onderhevig zijn, waaraan de detailhandel zich moet aanpassen. De vestiging van het winkelbedrijf moet, tegenwoordig vooral, planmatig worden ingepast in het beeld van de stadsontwikkeling. Teneinde het aantal winkels te berekenen, dat in een bepaalde woonwijk behoort te komen, gaat men in de praktijk van de planning uit van twee maatstaven, nl. de spreidingscijfers van het bestaande winkelapparaat en een min of meer gewenste winkeldichtheid. Men dient zich daarbij bewust te zijn, dat niet meer dan een zeer vaag, globaal en theoretisch idee wordt verkregen van het winkelapparaat, dat door de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen wordt geëist. Nog meer moet men zich realiseren, dat de maatschappelijke ontwikkeling in vrijwel geen enkel opzicht stilstaat, zodat het ideale beeld spoedig zal zijn verstoord. Dit zou niet zo erg zijn, indien het winkelapparaat zich op eenvoudige wijze zou kunnen aanpassen. Doordat de gemeentelijke verordeningen een te grote verstarring van de aanvankelijke opzet bewerkstelligen en de toegepaste bouwwijzen veelal elke flexibiliteit missen, is aanpassing in de meeste gevallen vrijwel uitgesloten. Hierdoor wordt de natuurlijke groei, die de beste waarborgen biedt, dat een winkelcentrum ook op den duur aan de behoeften

der consumenten blijft voldoen, onmogelijk gemaakt. Flexibiliteit, zowel bij de planning als bij de bouw van winkelpanden, schijnt een noodzakelijke voorwaarde om de nieuwe wijken bewoonbaar te maken en op den duur ook te houden.

Dr K. H. STANISLAUS, Structuur en organisatie van het Zwitserse bankwezen.

Het Zwitserse bankwezen lag eeuwenlang in handen van particuliere bankiers. Eerst in het midden van de negentiende eeuw ontstonden bankinstellingen van betekenis voor het financiële en economische leven van de Zwitserse Bondsstaat.

Schrijver geeft 'n overzicht van de diverse soorten bankinstellingen van Zwitserland — de grote banken; de kantonale banken; de locale banken en spaarbanken; de boerenleenbanken; de particuliere banken; de Nationale Bank en de overige banken — van de functies, welke zij in het economisch leven vervullen, en van hun organisatie en structuur. De toporganisatie, die de belangen van alle Zwitserse banken gezamenlijk behartigt, is de in 1912 opgerichte „Schweizerische Bankiervereinigung”.

— SOMMAIRE —

Prof. Dr P. P. VAN BERKUM, Transformation de capitaux immobilisés en capitaux engagés.

Par le projet de loi du 21 novembre dernier le Gouvernement a annoncé la création d'une fondation — dénommée „Industrieel Garantiefonds” (Caisse de Garantie industrielle) — pourvoyant aux besoins de capitaux engagés des entreprises industrielles. L'auteur traite des buts, de l'organisation et de la façon de fonctionner de cette Caisse de Garantie. Il est d'avis que la réalisation de cette Caisse, réalisation à laquelle on peut s'attendre sous peu, ne vient certainement pas à un moment heureux, eu égard aux meilleures conditions dans la vie industrielle et à la lutte contre l'inflation, lutte qui exige un freinage de l'expansion des crédits et des investissements.

Dr A. W. LUYCKX, Planning de la composition de l'ensemble des magasins.

L'auteur donne une vue d'ensemble de la composition du commerce de détail telle que l'on la rencontre le plus souvent dans les villes. Cette composition est rarement statique, car les changements qui s'accomplissent dans les villes influencent également la dite composition. La création des commerces de détail doit être adaptée avec du planisme au développement d'un centre urbain. En ce faisant l'on doit bien se rendre compte de ce qu'il y a beaucoup de facteurs susceptibles de nuire à la situation idéale. La flexibilité lors du planning ainsi que lors de la construction des immeubles devant servir de commerces de détail, semble être une condition indispensable pour rendre et garder habitables les nouveaux quartiers.

Dr K. H. STANISLAUS, Structure et organisation des banques suisses.

Sont tout d'abord exposées dans le présent article l'origine et les fonctions des banques suisses. Ensuite passent la revue successivement: les cinq grandes banques; les banques cantonales; les banques locales et les caisses d'épargne; les caisses de crédit agricole et les banques privées. Finalement il est traité de la „Schweizerische Nationalbank” et de l'Association des Banquiers suisses.

Transformatie van risicomijdend in risicodragend kapitaal

Die geduldig zijn haasten niet. Deze spreuk belooft het vertrouwen van degenen, die jaar in jaar uit hebben gewacht op wat bij wetsontwerp van 21 November jl. door de Regering wordt aangekondigd: de oprichting van een stichting tot voorziening in de behoefte van industriële ondernemingen aan risicodragend kapitaal. De korte benaming luidt: Industrieel Garantiefonds.

Tijdens zijn ambtsperiode heeft Minister Van den Brink meermalen de bedoeling te kennen gegeven een dergelijk fonds in het leven te roepen, waarvan de taak zou moeten zijn een deel van de risicomijdende besparingen om te zetten in risicodragende deelnemingen. Herhaaldelijk toch werd de mening geuit, dat het welslagen van onze industriële expansie, ten gevolge van de eenzijdige dirigering van de besparingen naar de institutionele beleggers, dreigt te stagneren, wanneer niet met spoed voorzieningen ten deze zouden worden getroffen. Ook Minister Zijlstra heeft bij verschillende gelegenheden te kennen gegeven, dat dit probleem hem bezig houdt. Laatstelijk geschiedde zulks in de vijfde industrialisatienota. Hij stelde daarin de oprichting van een industrieel transformatiefonds op korte termijn in het vooruitzicht. Deze toezegging heeft hij inmiddels gestand gedaan.

Het wetsontwerp en de toelichting daarop maken een doorwrochte indruk, waarbij de beschrijving van de financieel-technische details, die met deze materie samenhangen, een ruime plaats inneemt. De gekozen constructie heeft kennelijk eerst na veel wikken en wegen haar eindvorm gekregen. Voor niet-deskundigen is het vaktechnische onderdeel zeker geen lichte lectuur. Tot op zekere hoogte brengt een creatie als de onderhavige iets geheel nieuws op het gebied van de credietverlening, dat, zoals de M. v. T. vermeldt, zijn gelijke in geen ander land kent, zodat bij de opzet er van geen gebruik kon worden gemaakt van elders opgedane ervaringen. Gegeven deze situatie wordt het wenselijk geacht bij de geste van het fonds de eisen van de practijk te laten praevaleren en dus niet op alle punten thans reeds een definitief standpunt in te nemen.

Doelstelling.

Het garantiefonds heeft een tweeledig doel. Het moet enerzijds risicodragend kapitaal verschaffen, inzonderheid aan de kleine en middengrote industrie, die moeilijk toegang tot de kapitaalmarkt heeft, en het moet anderzijds gelden aantrekken uit de risicomijdende sfeer en dit door het verlenen van garanties naar de industrie overhevelen.

Het trekt de aandacht, dat het fonds vooral wordt gezien als een instrument tot vermindering van de moeilijkheden, welke zich voor een bepaalde categorie van kapitaalvragers voordoen, nl. van de groep klein- en middenbedrijven, die worden gekweld door de foute kortweg als de familie-ondernemingen kan typeren. Door zich op deze sector te oriënteren en de werkingssfeer te begrenzen distancieert het wetsvoorstel zich op tactische wijze van het omstreden vraagstuk van het al dan niet bestaande tekort aan risicodragend kapitaal om zich geheel te concentreren op een punt, ten aanzien waarvan men van ouds gemeend heeft, dat er in de structuur van het bankwezen in ons land een lacune bestaat, welke in onze tijd, zelfs door instellingen als Herstelbank, participatiemaatschappij of middenstandsbanken niet geheel is opgevuld. Gedoeld wordt op de moeilijkheden,

welke dit type ondernemingen ondervindt bij verkrijging van voldoende permanent beschikbare middelen in de vorm van premier-risque of aandelenkapitaal. In samenhang met de industrialisatiepolitiek meent men daarom, dat het moment gekomen is steun te verlenen aan de zwakke positie van jongere en minder sterk ontwikkelde bedrijven, die uit een oögpunt van kapitaalacquisitie gehandicapt zijn.

Gememoreerd wordt de voorsprong, welke oude en gevestigde ondernemingen hebben bij het verkrijgen van risicodragend kapitaal. Zij kunnen aan hun krachtige winstpositie gemakkelijk ruime bedragen voor bedrijfsdoeleinden ontlenen en voor het ontbrekende bij goede conjunctuur een beroep op de beurs doen. Jonge en nieuwe ondernemingen hebben geen van beide mogelijkheden. Voor deze bestaat als het ware een drempel, die zij niet kunnen overschrijden. De geringe omvang van hun interne besparingen vormt een rem op de expansie. Mochten zij qua formaat al het stadium van beursrijpheid hebben bereikt, dan valt het hun uiterst moeilijk de terughoudendheid van beleggers te overwinnen, wier animo meestal niet uitgaat naar nieuw en riskant beleggingsmateriaal.

Voor zulke in hun normale expansie geremde gevallen is het garantiefonds in de eerste plaats bestemd. Daarenvens zal het alternatief ook dienstig kunnen zijn tot het scheppen van voorzieningen in ruime kring, naarmate de schaarsteverschijnselen op de markt voor risicodragend kapitaal zulks nodig maken. Die eventuele ruimere werkingssfeer zal evenwel niet mogen betekenen, dat een te groot deel van de garantiecapaciteit van het fonds ten goede van enkele ondernemingen komt. Te dien einde is bepaald, dat het fonds slechts zal medewerken aan financieringstransacties met een omvang van ten hoogste f 1 mln per geval. In uitzonderingsgevallen zal men tot f 2,5 mln mogen gaan.

Hoe het zij, het ligt niet in de bedoeling de interventiepolitiek zover uit te strekken, dat hierdoor in aanmerkelijke mate invloed op de verhouding tussen risicodragende en risicomijdende besparingen in totaal zal worden uitgeoefend. Hiervoor zouden trouwens heel wat meer middelen nodig zijn. Deze uitspraak van de M. v. T. is kenmerkend voor de fase van hoogconjunctuur, waarin wij ons sinds enkele jaren bevinden, en die als bij toverslag aan de klachten uit de direct na-oorlogse periode over het structurele gebrek aan risicodragend kapitaal een einde heeft gemaakt. Ook in andere landen, o.a. in Amerika, heeft men ervaren, dat de feitelijke situatie ter kapitaalmarkt in sterke mate van conjuncturele aspecten afhankelijk is. Zoals de Regering de moeilijkheden thans wil aanpakken verschuift het onderhavige probleem van het macro-economische naar het sector-economische vlak, d.w.z. naar een veel beperkter sector van het bedrijfsleven.

De wisselende interpretatie van het werkelijke (of vermeende) tekort aan risicodragend kapitaal is wel de voornaamste reden geweest, waarom zo lang met de indiening van het wetsvoorstel is getalmd. Het gebrek aan voldoende kwantitatieve gegevens over de samenstelling van de besparingen, de uiteenlopende opvattingen over de organisatorische opzet van het garantie-instituut werkten eveneens vertragend.

In kwantitatief en macro-economisch opzicht is volgens de M.v.T. niet komen vast te staan, dat de vrees voor een

tekort aan risicodragend kapitaal door de feiten bevestigd is. Want hoewel veel geld in de industrialisatie is gestoken, is van een overmatig gebruik van leninggeld geen sprake. Ten gevolge van de bijzonder gunstige conjunctuur is de interne financiering in omvang sterk toegenomen, hetgeen de bedrijven veel minder afhankelijk van de kapitaalmarkt heeft gemaakt. Studies van het planbureau hebben uitgewezen, dat een relatieve teruggang aan de zijde der risicodragende besparingen niet waarneembaar is. Ontkend wordt, dat de omvang er van tekort zou schieten om de voor Nederland wenselijke omvang van industriële investeringen te realiseren. Wel is er schaarste aan nieuwe op de kapitaalmarkt aangeboden particuliere besparingen. Zonder op de oorzaken daarvan nader in te gaan, wordt deze smalle marktpositie niet van direct zorgelijke aard geacht. Zij kan echter gemakkelijk tot spanningen leiden, daar zij de fluctuaties in de behoefte aan kapitaal niet steeds soepel zal kunnen opvangen. Momenteel is de entourage van de kapitaalmarkt door het binnenvloeden van grote bedragen uit aandelenverkoop naar het buitenland tijdelijk veel rooskleuriger geworden. Die toestand kan veranderen.

Organisatie en werkwijze.

De organisatie is opgebouwd op de garantie als aanvullende financieringsfiguur. De leiding van het fonds zal er op dienen te letten, dat slechts die transacties ten laste van het fonds komen, die zonder een garantie niet tot stand zouden kunnen komen, zodat het er uitsluitend om gaat additioneel het aanbod van risicodragend geld te vergroten.

De verschaffers van het kapitaal worden gezocht in de rangen van de institutionele beleggers. Evenwel is gedacht aan de mogelijkheid ook zulk kapitaal te mobiliseren, dat in beginsel wel bereid is zekere risico's te aanvaarden, doch aarzelend is in die richting te gaan. De garantie moet de betrokken beleggers of instellingen dan over die aarzeling heenbrengen.

Er zijn tweeërlei soort garanties. In de eerste plaats een rechtstreekse garantie voor de volle 100 pCt van hoofdsom c.q. aflossingen en rentebedragen voor geldleningen van de in aanmerking komende institutionele beleggers. Door het aflopen van de geldlening is hiermede een tijdelijke transformatie tot stand gebracht. In de tweede plaats worden beperkte garanties afgegeven, teneinde het in principe, wel tot risicodragende uitzetting bereid zijnde aanbod tot daadwerkelijke participatie te bewegen, in welk geval blijvende transformatie tot stand is gekomen. De beperking ligt in de conditie, dat aan de laatste categorie uitsluitend dividendgaranties (en dus niet voor de hoofdsom zelf) worden verstrekt tot een maximum van 5 pCt's jaars en voor ten hoogste 10 jaren.

Voor het entameren, voorbereiden en afwickelen zal de stichting garantiefonds zich bedienen van twee financieringsinstituten, die de vorm krijgen van N.V.'s. De aandelen hiervan (serie A) zullen voor minstens 90 pCt in handen zijn van het garantiefonds. De resterende aandelen zijn preferent (serie B) en kunnen door derden worden genomen. Van de eventuele winst der dochterinstellingen komt 5 pCt aan het aandelenkapitaal en de gehele overwinst aan het fonds. Het eerste financieringsinstituut, waarover de Herstelbank het beheer zal voeren, zal tussenkomst verlenen bij deelnemingen boven de f 100.000, het tweede, dat onder beheer van de Middenstandsbank komt, zal participaties behandelen, welke kleiner zijn. Bij het deskundige bankenapparaat berust

derhalve primair de beoordeling van de te financieren projecten, de crediet-technische regeling en het toezicht. Het fonds behoudt zich echter voor, wat de beperkte garanties betreft, ook rechtstreeks met de aanvragers van deze garantie in contact te treden en zaken te doen. Als motief voor dit ietwat vreemd aandoende gedecentraliseerde beheer wordt genoemd het tegengaan van een wellicht te ver gaande concentratie bij de ingeschakelde banken en teneinde de schijn van monopolie uit te sluiten. Het wetsontwerp wijkt hier bewust af van het als bijlage bij het wetsontwerp gevoegde uitstekende advies van de Hoofdc commissie voor de Industrialisatie, dat voor het overige vrijwel geheel gevolgd is.

Noch het fonds noch het ingeschakelde bankenapparaat verschaffen derhalve zelf crediet. De uitsluitende taak is garanties te verlenen, welke credieten mogelijk maken door het verbreden van het risicodraagvlak van de gefinancierde onderneming. Hiertoe stelt het fonds zijn eigen middelen in de waagschaal. In zoverre wijkt deze garantiefiguur niet af van het uit het credietverkeer bekende type. Om aan het garantiefonds de nodige financiële draagkracht te geven is met de Amerikaanse autoriteiten overeengekomen, dat in eerste aanleg f 30 mln ter beschikking zal worden gesteld, later zo nodig aan te vullen tot f 100 mln. Daarnaast is de mogelijkheid geopend een eventueel ongunstig exploitatieresultaat wegens verliezen, in hoofdzaak ontstaan uit rente- en dividendreserves, bij wijze van voorschotten ten laste van de rijksbegroting te brengen. De ratio hiervan is, dat een zo groot mogelijk deel van de middelen van het fonds voor garantie-obligo zal kunnen dienen, teneinde eventuele verliezen op de hoofdsommen van de deelnemingen op te vangen. De werkingssfeer van het fonds wordt zodoende groter, zonder dat de Schatkist een niet te begrenzen offer brengt. De limiet van de garantie-obligo's zal nl. de omvang van het vrij beschikbare stichtingsvermogen niet te boven mogen gaan, terwijl ten aanzien van de dividendgaranties is bepaald, dat uit dezen hoofde per jaar niet verder dan tot f 1 mln mag worden gegaan.

Gehoopt wordt, dat met deze enkele tientallen miljoenen guldens, die uitsluitend als garantie dienen, een veel groter bedrag aan credietverlening kan worden geactiveerd. De grootte van het vermenigvuldigingseffect zal ten deze afhangen van de mate, waarop beleggers op het geconstrueerde bredere risicodraagvlak reageren door in ruimere omvang ook gelden zonder garantie te verstrekken.

Uit de samenstelling van het stichtingsbestuur, nl. drie ambtelijke bestuursleden en ten hoogste twee leden uit het bedrijfsleven, volgt, dat de toekenning van de garanties en de beslissende zeggenschap over het te voeren beleid bij de Staat blijft berusten, hetgeen, gelet op de samenhang met de industrialisatiepolitiek en de belangen van 's Rijks Schatkist, niet onlogisch mag worden genoemd.

Beoordeling.

De maatstaven om te beoordelen, welke projecten niet en welke wel voor financiering door middel van garanties in aanmerking komen, bieden niet veel houvast en zullen gemakkelijk tot arbitraire beslissingen kunnen leiden. Als criteria, welke moeten worden aangelegd, worden genoemd: voldoende belangrijkheid van algemeen economisch standpunt en behalve bedrijfseconomische rentabiliteit ook overwegingen van meer algemene strek-

king (welke?). Vast moet staan, dat zonder de gevraagde garantieverlening het project niet tot stand kan komen. Tegen te grote risico's zal worden gewaakt en steeds zal een gedeelte van het kapitaal zonder garantie aanwezig moeten zijn. Ten aanzien van de rendements- of dividendgaranties wordt geëist, dat de ondernemingen, waarvoor deze garanties bestemd zijn, in aard en opzet gezond moeten zijn, hoewel zij in de aanloopperiode mogelijk nog geen rendement afwerpen. Er worden dus nogal wat condities gesteld. De hoofdzak is en blijft: de projecten moeten levensvatbaar zijn, doch aan zulke projecten en aan ondernemers, die ze tot een succes weten te maken bestaat nog altijd meer gebrek dan aan risicozoekend kapitaal. Het zal dus voorlopig met het gevaar voor uitputting van het garantiefonds wel loslopen.

Het is een zwak punt in de hele opzet, dat blijkbaar geen betrouwbare gegevens bestaan over de bestaande behoefte aan risicodragend kapitaal in de sector, die het wetsontwerp speciaal op het oog heeft. Deze sector van de kleine en middengrote industrie is in Nederland zeer omvangrijk en gevarieerd. Hoe liggen hier de kapitaalbehoeften? Hier had een enquête bij een voldoende aantal representatieve gevallen indicaties kunnen geven. In het als bijlage toegevoegde advies van de Hoofdcommissie voor de Industrialisatie, dat van September 1952 dateert, wordt „zonder nader onderzoek” geconcludeerd, dat het aanbod van risicozoekend kapitaal tegenover de vraag vrijwel in het niet zinkt. Wat men onder dit aanbod echter ook de ingehouden winstmiddelen samen, dan is de uitspraak van de commissie intussen geheel door de feiten achterhaald. Indien zij al voor 1952 opging, dan is het garantiefonds te laat aan de start gekomen.

Het garantiefonds beperkt zich tot garanties, welke tot vergroting van permanent beschikbare middelen in de vorm van aandelenkapitaal kunnen leiden. Vooreerst houdt dit een beperking in naar de rechtsvorm, en wel tot de N.V., vervolgens sluit het garanties voor geldlening op middellange of lange termijn uit.

Wat de beperking tot de N.V. betreft lijkt het rationeel, dat alleen een ondernemingsvorm, welke in haar wezen op continuïteit is gericht voor overdracht van permanent toevertrouwde middelen in aanmerking komt. Van de andere kant beschouwd, dient er begrip voor te bestaan, dat slechts dan een ondernemer voor kapitaalsvergroting middels de garantieverlening zal voelen, als hij op het hem conveniërende moment zijn vrijheid kan hernemen. Een kenner van deze materie wijst op het niet te verwaarlozen psychologische bezwaar, dat de garantie mogelijk als een cachet van minderwaardigheid wordt gevoeld¹⁾. Hoewel het wetsontwerp geen bepaalde modus aangeeft, zal aangenomen moeten worden, dat, gegeven de opzet om de staatsinterventie voor de betrokken onderneming een tijdelijk karakter te verlenen, voor haar mogelijkheden zullen worden geopend, door geleidelijke terugkoop van de aandelen ten laste van de winst, deze aandelen a.h.w. in te verdienen. De geretourneerde aandelen kunnen dan van de kapitaalrekening worden afgeboekt, of, wegens de inmiddels toegenomen credietwaardigheid, bij particuliere relaties of op de normale kapitaalmarkt worden

ondergebracht. Ook voor het welslagen van het fonds is het een levensbelang; dat de onder garantieverband tot stand gekomen participaties na enige tijd al dan niet met kapitaalverlies weer kunnen worden afgestoten; de beschikbare garantiecapaciteit wordt dan intensief gebruikt.

De afwezigheid tot verschaffing van garanties voor niet-permanente middelen in de vorm van geldleningen valt te betreuren. In de kringen van de kleinere N.V.'s is men om begrijpelijke fiscale redenen en uit zeggenschapsoverwegingen niet zelden voor deze credietvorm eerder geporteerd dan voor kapitaalvergroting door aandelenuitgifte. De onderhandse industriële lening met niet te lange looptijd is na de oorlog hier en daar door institutionele beleggers gepousseerd, doch wegens de daaraan verbonden moeilijk te taxeren bedrijfsrisico's is de omvang van deze transacties miniem gebleven. Juist op dit gebied zou het garantiefonds een poging hebben kunnen doen dit enigszins gestagneerde credietbedrijf weer op gang te brengen.

Resumerend volgt uit het bovenstaande, dat de binnenkort te verwachten verwezenlijking van het transformatiefonds zeker niet gelukkig is „getimed”. Het moet problematiek worden geacht, of er in de kringen van de bedrijven, waarvoor het is bedoeld, aan zulk een tussenschakel nu nog wel voldoende behoefte bestaat. Mocht zij voorshands van geringe omvang blijken, dan ware het beter geweest een minder ingewikkeld apparaat te stichten als in het voorgaande werd beschreven.

Enkele jaren hoogconjunctuur met ruime mogelijkheden tot zelffinanciering, de verbetering van het industriële klimaat o.a. door afschaffing van de dividendrestricties en de speculatiewinstbelasting, grote aanwas van kapitaalmarktliquiditeiten als gevolg van de verkoop van aandelen naar de vreemde, zijn alle factoren geweest, welke ook in de regionen van de kleinere en middenbedrijven tot betere financiële verhoudingen hebben bijgedragen. Slechts voor die bedrijven, welke, niet in het vorm van de getemporeerde vervroegde afschrijving en de versnelde invordering van de vennootschapsbelasting, is op het eerste gezicht een ongelukkige coincidentie. Slechts in het licht van de overweging, dat het garantiefonds moet worden gezien als een instelling van lange duur en van structurele aard, terwijl de daartegen indruisende afremmende maatregelen een tijdelijk en conjunctureel karakter bezitten, zal tot een gunstiger oordeel kunnen doen besluiten. Er is dan ook aanleiding tot het uitspreken van de hoop, dat dit stuk industrialisatiewetgeving zijn waarde zal mogen bewijzen.

Momenteel worstelt de wereld met welvaartzorgen. De strijd tegen de inflatie dwingt tot het afremmen van de credietexpansie en van de investeringen. Het oprichten van een in de expansionistische lijn passend industrieel garantiefonds en de terzelfdertijd afgekondigde liquiditeitsverkrappende maatregelen in ons land, o.a. in de vorm van de getemporeerde vervroegde afschrijving en de versnelde invordering van de vennootschapsbelasting, is op het eerste gezicht een ongelukkige coincidentie. Slechts in het licht van de overweging, dat het garantiefonds moet worden gezien als een instelling van lange duur en van structurele aard, terwijl de daartegen indruisende afremmende maatregelen een tijdelijk en conjunctureel karakter bezitten, zal tot een gunstiger oordeel kunnen doen besluiten. Er is dan ook aanleiding tot het uitspreken van de hoop, dat dit stuk industrialisatiewetgeving zijn waarde zal mogen bewijzen.

¹⁾ Vgl. Prof. Dr. A. B. A. van Ketel, De garantie als aanvullende financieringsfiguur, blz. 20.

Winkelplanning

De betekenis van de vestigingsplaats in de detailhandel is van fundamentele aard. Men moge als ondernemer in de kleinhandel over nog zulke goede kwaliteiten beschikken, deze zullen nauwelijks tot hun recht kunnen komen, indien men daarnaast niet de beschikking heeft over een adequate vestigingsplaats. De keuze van een goede vestigingsplaats en alle problemen die hiermede samenhangen moeten voor de detaillisten dan ook onderwerpen zijn, die in de eerste plaats de aandacht verdienen.

Moge het belang van de winkelier bij de plaats van vestiging min of meer vanzelfsprekend zijn, wellicht nog duidelijker is de keerzijde van deze medaille, te weten de betekenis, die dit vraagstuk heeft voor de consument. Dat hij in de onmiddellijke nabijheid van zijn woonstede bepaalde winkels wenst is een algemeen bekend feit. Minder bekend is de wijze, waarop zich de wensen van de consumenten in het algemeen uitkristalliseren.

Het is dit aspect van de koopgewoonten van het publiek, dat aan de behandeling van de winkelplanning vooraf moet gaan, wil men met vrucht de beginselen daarvan aan een analyse kunnen onderwerpen!

En dan blijkt in de eerste plaats, dat in de koopgewoonten van de consumenten met betrekking tot de plaats, waar zij bepaalde aankopen plegen te verrichten, een zeer grote regelmaat valt waar te nemen. Ten gevolge van deze regelmaat hebben de winkelzaken de neiging zich te rangschikken tot een geordend geheel van verkooppunten.

Uiteraard betekent dit niet, dat ieder samenstel van winkels zich ontwikkelt in de richting van één standaardmodel; met nadruk zij hierop de aandacht gevestigd. Naar gelang van de koopgewoonten, die zich manifesteren in een bepaalde bevolkingsagglomeratie, zal namelijk behoefte bestaan aan een aantal winkelcentra van verschillende samenstelling, die in hun totaliteit een adequaat apparaat vormen om aan de behoeften van de consumenten te voldoen.

Hoewel in het algemeen nog slechts weinig cijfermateriaal omtrent de samenstelling van de winkelcentra is verzameld, levert het op dit gebied beschikbare documentatiemateriaal reeds voldoende bewijs, dat van een typerende regelmaat in de samenstelling van de winkelcentra sprake is.

Ter illustratie hiervan een enkel voorbeeld van de samenstelling van enige bekende winkelstraten in de drie grootste gemeenten van Nederland.

Aantal winkels per artikelgroep

Artikelgroep	(in procenten)		
	Amsterdam Kalverstraat	Rotterdam Lijnbaan	's-Gravenhage Spuistraat/Venestraat/Hoogstraat/Passage
Voedings- en genotmiddelen	7	5	7
Kleding en schoeisel	53	48	50
Woninginrichting en huishoudelijke artikelen	6	11	11
Culturele behoeften a)	24	22	20
Overige artikelen	10	14	12
Totaal	100	100	100

a) Deze categorie omvat hier: boeken, muziekinstrumenten, foto's, kunstartikelen, antiquiteiten, postzegels en bloemen.

in de samenstelling van de winkelstraten, die tot een stadscentrum, een city behoren.

* *

Toch moet men, wil men tot meer algemeen geldende normen kunnen komen, nog dieper op de aard van de winkelgoederen in hun betrekking tot de consumenten ingaan; en dan moet men zich realiseren, dat men de goederen in grote lijnen in twee groepen kan verdelen, te weten „shopping goods” en „convenience goods”.

Ten aanzien van de „shopping goods” kan worden aangenomen, (a) dat het geldbedrag, hetwelk met de aanschaffing er van gemoeid is, over het algemeen vrij aanzienlijk is, (b) dat deze goederen niet dagelijks door de consument worden gekocht en (c) dat er als regel enige tijd verloopt tussen het opkomen van de idee tot aankoop en de uitvoering daarvan. Tot de „shopping goods” behoren o.a. dames- en herenmode-artikelen, schoeisel, sieraden, bont, e.d. Daarentegen vertegenwoordigen de „convenience goods” (levensmiddelen, drogisterij-artikelen, eenvoudige manufacturen en huishoudelijke artikelen) als regel een geringere waarde en worden zij meer veelvuldig aangeschaft.

Indien men de hierboven gegeven cijfers aan de hand van deze, van de Amerikaan Copeland ¹⁾ afkomstige indeling beziet, komt men tot de conclusie dat blijkbaar dus het karakter van de grotere winkelcentra in hoge mate wordt bepaald door het sterk overheersen van zaken, die „shopping goods” ten verkoop aanbieden. In contraire tegenstelling tot deze winkelcentra staan dan die centra, die als regel uitsluitend zijn samengesteld uit winkels, die een assortiment voeren van „convenience goods”. Het zijn de betrekkelijk kleine buurtcentra, waarin de winkels in artikelen voor dagelijks gebruik de boventoon voeren.

Tussen deze beide uitersten in kan men verder nog centra aantreffen met een meer gemengde samenstelling wat betreft „convenience goods” en „shopping goods”. Als regel is deze samenstelling na een evolutieproces tot stand gekomen. De ontwikkeling is meestal van dien aard, dat een oorspronkelijk centrum van „convenience goods” door een uitbreiding van het verzorgingsgebied steeds meer mogelijkheden is gaan bieden voor winkels van goederen met een „shopping” karakter.

Wat hun ruimtelijke vorm betreft, kunnen bij deze centra van „gemengde” samenstelling twee modellen worden onderscheiden; enerzijds ziet men de winkels dicht bij elkaar gegroepeerd rond een pleintje of kruispunt en in enkele delen van aanliggende straten en anderzijds treft men de winkels aan in de vorm van een lintbebouwing. Veelal vindt deze lintbebouwing plaats in de toevoerwegen naar het stadscentrum.

In enkele grote trekken is hiermede de situatie van de winkelsamenstelling geschetst, zoals deze in het algemeen in onze steden wordt aangetroffen; van een statische toestand is evenwel zelden sprake. In de huidige tijd zijn de steden dynamische organismen geworden, onderhevig aan voortdurende veranderingen. Wijzigingen in de grootte en samenstelling van de bevolking, in de omvang van handel en nijverheid, het bestuursapparaat en het verkeer, oefenen voortdurend hun invloed uit op het stadsbeeld. En het is wel vanzelfsprekend, dat bij deze veranderingen ook de

¹⁾ Copeland, M.T.: „Principles of Merchandising”, 1924. De verdere categorieën die tegenwoordig wel worden onderscheiden, zoals „speciality goods”, „impulse goods” en „service goods” worden hier buiten beschouwing gelaten.

Bovenstaande cijfers geven ongetwijfeld reeds een goede indruk van de regelmaat, die kan worden waargenomen

(Advertentie)

detailhandel, evenals trouwens het ambacht, zich voortdurend moet aanpassen. Zo ziet men dan ook, dat soms binnen betrekkelijk korte tijd bepaalde woonstraten zich omvormen tot winkelstraten, terwijl anderzijds van oudsher bestaande winkelstraten plotseling hun betekenis als winkelstand zien verdwijnen, of dat het ene winkelcentrum een ander overvleugelt en hierdoor de samenstelling er van wijzigt.

Geen enkel winkelcentrum ontkomt op de duur aan de krachten, die inwerken op zijn samenstelling en voortdurende aanpassing zal dan ook noodzakelijk zijn. Met een enkel voorbeeld, dat wij samenstelden aan de hand van adresboeken, moge deze ontwikkeling nog even worden geïllustreerd. Wij kozen hiervoor de meest bekende winkelstraat van Nederland, de Kalverstraat te Amsterdam.

Aantal winkels per artikelgroep in de Kalverstraat te Amsterdam

(in procenten)

Artikelgroep	1850	1900	1950
Voedings- en genotmiddelen	22	20	7
Kleding en schoeisel	30	33	53
Woninginrichting en huishoudelijke artikelen	12	16	6
Culturele behoeften	20	18	24
Overige artikelen	16	13	10
Totaal	100	100	100

Veel commentaar behoeft aan deze cijfers niet te worden toegevoegd, de ontwikkeling spreekt voor zichzelf. De voedings- en genotmiddelen en in mindere mate de woninginrichting en huishoudelijke artikelen hebben plaats gemaakt voor artikelen met een meer uitgesproken „shopping” karakter. De groei van Amsterdam in de loop van deze eeuw heeft blijkbaar geleid tot een meer speciaal „shopping”-centrum en andere centra hebben de verkoop van de verdrongen artikelgroepen overgenomen.

Het voorbeeld van de Kalverstraat zij hier overigens slechts vermeld, als dat van een oude winkelstraat, die zijn betekenis heeft kunnen handhaven door de tijden heen en desondanks van samenstelling is veranderd. Uiteraard geeft dit geen beeld van de sterke en snelle wijzigingen, die vooral tegenwoordig in een winkelcentrum kunnen optreden.

* *

En nu moet vooral sinds de laatste oorlog de vestiging van het winkelbedrijf planmatig ingepast worden in het beeld van de stadsontwikkeling, dat wil zeggen: zij moet plaatsvinden in een van te voren geprojecteerde samenstelling en op vooraf door de gemeentelijke diensten bepaalde plaatsen. Hierbij komt dan nog, dat meer dan vroeger de aldus geplande woon- en winkelwijken als regel worden beschermd door een geheel van gemeentelijke verordeningen, die aanpassing aan de door de natuurlijke groei gestelde eisen onmogelijk maakt of belemmert.

Teneinde het aantal winkels te bepalen, gaat men dan in de praktijk van de planning van twee maatstaven uit:

(a) de spreidingscijfers van het bestaande winkelapparaat;

(b) een min of meer gewenste winkeldichtheid, berekend aan de hand van een redelijk geachte omvang van de omzetten, die een winkelier nodig heeft om tot een „normaal” bestaan te komen en met gebruikmaking van de resultaten van de budgetstatistiekens.

Men kan nog verder gaan en een en ander zelfs in for-

ALMELO Centrum voor
Industrieinvesting in Twente
Tel. 05490-5361

mules vastleggen, zoals bijv. geschiedt in de „Studie betreffende de winkelfrequentie en de winkelspreiding”²⁾.

Maar men blijve zich toch vooral bewust, dat afgezien van de feitelijke tekortkomingen van deze zuiver kwantitatieve benaderingswijzen — waarop in het kader van deze beschouwing niet zal worden ingegaan — niet meer dan een zeer vaag, globaal en theoretisch idee wordt verkregen van het winkelapparaat, dat door de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen wordt geëist.

Nog meer moet men zich realiseren, dat de maatschappelijke ontwikkeling in vrijwel geen enkel opzicht stilstaat. De dynamische krachten in het economisch leven, waarvan enkele belangrijke aspecten zullen worden genoemd, hebben tot gevolg, dat het ideale beeld — voor zover men daarvan overigens kan spreken — spoedig verstoord kan zijn.

(a) In de eerste plaats zullen verschuivingen plaatsvinden in de *koopkracht*. Niet alleen dat bij de bevolking van een woonwijk de koopkrachtverhoudingen in de loop van de tijd nogal eens anders komen te liggen dan men aanvankelijk heeft gemeend te mogen voorzien, ook het bestedingspatroon is niet onveranderlijk. Zeker in de tegenwoordige tijd is in het laatste opzicht menige mutatie waar te nemen. Het is duidelijk, dat aan dergelijke veranderingen het distributie-apparaat zich moet (kunnen) aanpassen.

(b) Verder moet rekening worden gehouden met *nieuwe koopkrachtdrainage* en koopkrachttoevloed van elders, die bijv. kunnen optreden ten gevolge van oude klantenbindingen, het niet samenvallen van woon- en werkgebied, bezorgsystemen van winkels uit andere buurten en wijzigingen in de verkeerssituatie.

Is dit een tweetal wijzigingen aan de kant van de econsument, van de kant van de winkelier laat zich eveneens een aantal dynamische facetten onderkennen.

(c) Zoals hierboven reeds aangeduid, gaat men bij het vaststellen van het aantal winkels veelal bij de bepaling van omvang en aantal noodzakelijkerwijze uit van een „normaal” bedrijf. Maar in dit opzicht moet men zich wel realiseren, dat de ondernemers, die in deze winkels gaan werken, niet stuk voor stuk een te berekenen eenheid vormen.

Er zijn goede en slechte ondernemers: de eersten zullen zeker streven om boven het voor hen berekende „normaal” bestaan uit te komen. Waarschijnlijk zullen deze ondernemers vroeg of laat vastlopen tegen de ruimtelijke ordening, die hen aan banden legt. De laatsten daarentegen zullen het hun door de planners toegedachte niveau niet kunnen bereiken en evenzeer het ideaal beeld verstoren.

(d) In de *distributietechnieken* komen voortdurend wijzigingen voor; men behoeft in dit verband bijv. slechts te zien naar het zelfbedieningssysteem. Een andere uiting hiervan is de parallelisatie, die vooral, doch zeker niet uitsluitend, op het gebied van de levensmiddelen valt waar te nemen, terwijl aan de andere kant in een aantal branches de specialisatie in toenemende mate een rol blijft spelen.

Hoe dit alles zich in de toekomst zal ontwikkelen is thans beslist niet te overzien, maar het is wel zeker, dat in het distributiesysteem vele tendenties zijn waar te nemen, die wijzen op een grote dynamiek in de naaste toekomst.

²⁾ Uitgave van de Centrale Directie van de Wederopbouw en Volkshuisvesting.

* *

Alle hierboven genoemde factoren betekenen even zovele mogelijkheden en waarschijnlijkheden, dat de opzet, welke men voor een winkelagglomeratie heeft ontworpen, na verloop van korte tijd zeker niet meer aan de verwachtingen beantwoordt. En nu zou dit op zichzelf nog niet eens zo ernstig zijn, indien het winkelapparaat zich op een eenvoudige wijze aan deze veranderde omstandigheden kan aanpassen.

Maar erger is, dat moet worden vastgesteld, dat dit in de meeste gevallen vrijwel uitgesloten is. Nog afgezien van het feit, dat de gemeentelijke verordeningen een te grote verstarring van de aanvankelijke opzet bewerkstelligen, moet worden vastgesteld, dat ook zonder dat, de toegepaste bouwwijzen veelal elke flexibiliteit missen. Zoals de winkelwijken éénmaal gepland zijn, moeten zij altijd blijven, aangezien er meestal geen kans bestaat, dat er ook maar één winkel bijkomt; de woonhuizen kunnen nl. vrijwel nooit — zoals vroeger mogelijk was — in winkelruimten worden veranderd.

Elke natuurlijke groei van een winkelwijk wordt op deze wijze onmogelijk gemaakt, uiteraard de goede uitzonderingen in dit opzicht niet te na gesproken. En het is de aanpassing aan deze natuurlijke groei, die de beste waarborgen biedt, dat een winkelcentrum ook op den duur aan de behoeften van de consumenten blijft voldoen.

En nu hiermede toch de technische aspecten van de winkelvestiging ter sprake komen, moet worden gewezen op een andere onvolmaaktheid van de tegenwoordige winkelpandenbouw: de overmaat van uniformiteit. Men behoeft geen insider te zijn om in te zien, dat de sigarenwinkelier en de woninginrichter, de slager en de textielhandelaar, de kruidenier en de rijwielhandelaar, ieder geheel andere eisen aan hun bedrijfsruimte moeten stellen. In een recente publicatie van het Economisch Instituut voor de Middenstand („Bedrijfsuitrusting in Ambacht en Detailhandel”) worden op dit punt de volgende concrete cijfers gepubliceerd uit de landelijke steekproef-enquête 1953.

Gemiddelde oppervlakte van de winkel

Branche	Landelijk gemiddelde in m ²
Melk/zuivelhandel	24
Bakkerij	24
Slagerij	29
Kruideniersbedrijf	31
Handel in groenten en fruit	33
Handel in tabaksartikelen	23
Textielhandel	86
Rijwielkleinbedrijf	36
Handel in drogisterij-artikelen	42
Woninginrichting	130

Het is aan de andere kant natuurlijk duidelijk, dat aan een dergelijke heterogeniteit bezwaarlijk geheel kan worden tegemoetgekomen, zonder het gewenste kostenpeil al te zeer aan te tasten, doch een tussenweg zal in het belang van de productiviteit in het middenstandsbedrijf noodzakelijk zijn.

* *

Uit het voorgaande moge de conclusie worden getrokken, dat men bij stadsplanning — die uiteraard niet kan worden gemist — zich, met betrekking tot het vaststellen van het winkelapparaat, bewust is van de begrensdheid van zijn kunnen. Het winkelapparaat heeft een vrij grote mate van armslag nodig, om zich steeds weer te kunnen aanpassen aan de behoeften van de consument. In de eerste plaats lijkt het gewenst om door middel van studies met betrekking tot de dynamiek van het winkelapparaat, het inzicht in deze problematiek te vergroten, teneinde meer houvast te kunnen geven voor winkelplanningen. Maar zelfs al zou op dit terrein gedegen researchmateriaal ter beschikking staan, dan nog zal dit nooit voldoende zijn om zich hierop *volledig* te kunnen baseren. Er zal altijd ruimte moeten worden gelaten om niet te voorziene lacunes later aan te vullen. Flexibiliteit zowel bij de planning als bij de bouw van de winkelpanden schijnt een noodzakelijke voorwaarde om de nieuwe wijken bewoonbaar te maken en op den duur ook te houden.

*s-Gravenhage.

Dr A. W. LUIJCKX.

Structuur en organisatie van het Zwitserse bankwezen

Ontstaan en functies.

De *Amsterdamsche Wisselbank* bestond reeds in 1609. Daarentegen werd de eerste bank in Zwitserland pas in 1701 door Nikolaus Malacrida in Bern opgericht. Eeuwenlang lag het Zwitserse bankwezen in handen van particuliere bankiers. Pas in het midden van de negentiende eeuw, toen de industrialisatie en de in het rotsachtige Zwitserland bijzonder kostbare aanleg van spoorwegen grote kapitaal-investeringen vergde, ontstonden — soms door het samengaan van enkele bankiers, soms door oprichting van nieuwe banken met staatsgarantie — bankinstellingen van betekenis voor het financiële en economische leven van de in 1848 opgerichte Zwitserse Bondsstaat.

In tegenstelling met Nederland, waar de banken zich voornamelijk met de financiering van internationale handelstransacties bezighielden, lag het zwaartepunt van de Zwitserse banken oorspronkelijk op de industrie-financiering. Langzamerhand hebben zich echter ook de Zwitserse banken, mede door verschillende grote concentraties in de bankwereld, tot algemene handelsbanken ontwikkeld, die thans alle bankzaken behandelen. De enorme investeringsbehoefte gedurende de industrialisatieperiode maakte

het noodzakelijk, dat naast het particuliere kapitaal ook de Overheid hiervoor in belangrijke mate middelen ter beschikking stelde. Zij deed dit door bemiddeling van de kantonale banken, die aan de beantwoording van dit doel merendeels hun ontstaan te danken hebben. In verband met de indeling van Zwitserland in kantons valt van begin af een decentralisatie in het banksysteem waar te nemen, dat alleen door de grote banken, en dan ook nog maar voor een zeker gedeelte, wordt doorbroken.

De grote banken.

De vijf grootste banken, die ook in het internationale verkeer de meeste bekendheid genieten, zijn in volgorde van hun belangrijkheid: *Schweizerischer Bankverein* (opgericht 1872 te Bazel), *Schweizerische Kreditanstalt* (1856 Zürich), *Schweizerische Bankgesellschaft* (1912 Zürich), *Schweizerische Volksbank* (1869 Bern) en *Leu & Co.* Hun balanstellingen bereikten per ultimo 1952 tezamen 29 pCt van het balanstotaal van alle Zwitserse banken ¹⁾.

¹⁾ De activa van alle Zwitserse banken beliepen einde December 1952 ruim fr. 30 mrd of ongeveer 1/5 gedeelte van het Zwitserse nationale vermogen.

Leu & Co. is de kleinste van de vijf grote banken, maar tegelijkertijd 'de oudste. Zij werd in 1755 als staatsbank van Zürich opgericht en ziet dus in dit jaar op haar 200-jarig bestaan terug. Terwijl de overige banken over een aandelenkapitaal beschikken, vormt de *Schweizerische Volksbank* een coöperatie, waarbij de Bondsstaat grote belangen heeft. Zij bezit de meeste vestigingen in Zwitserland. Vier andere grote banken hebben voor of gedurende de tweede wereldoorlog opgehouden te bestaan. Dit waren de *Schweizerische Diskontbank*, *Comptoir d'Escompte de Genève*, *Basler Handelsbank* en *Eidgenössische Bank*. In laatstgenoemde bank werd in belangrijke mate door Franse aandeelhouders deelgenomen. De lopende zaken van de *Basler Handelsbank* werden in 1945 door de *Schweizerischer Bankverein*, van de *Eidgenössische Bank* door de *Schweizerische Bankgesellschaft* overgenomen. Van de grote Zwitserse banken zijn de *Schweizerischer Bankverein* (in de „Gründerjahre” met behulp van Duits kapitaal opgericht) en de *Schweizerische Kreditanstalt* de enige geweest, die in de loop der jaren in verband met dringend nodig geworden saneringsmaatregelen hun kapitaal niet behoefden aan te tasten.

Bankverein, *Kreditanstalt* en *Bankgesellschaft*, ook wel „the big three” genaamd, omdat zij reeds vroeg de meeste bankzaken op internationale basis behandelden, zijn naar het voorbeeld van de *Crédit Mobilier de France* opgericht. In het begin verstrekten zij voornamelijk industrie- en spoorwegcredieten, terwijl *Volksbank* en *Leu & Co.*, de banken van de „kleine man”, zich meer met het verstrekken van hypotheecaire leningen bezighielden. Heden ten dage zijn deze onderlinge verschillen praktisch verdwenen en de vijf grote banken behandelen thans met een uitgebreid net van bijkantoren zonder uitzondering alle zich voordoende bankzaken.

Voor de overneming en plaatsing van Zwitserse overheidsemissies boven fr. 5 mln hebben de grote banken reeds in 1897 het *Kartell schweizerischer Banken* gevormd, waarin ook de *Kantonalbank von Bern* als representante van de overige kantonale banken, tevens voorzitter van het kartel, en de *Groupement des Banquiers privés genevois* zitting hebben. Indien andere dan de grote banken aan een overheidsemissie deelnemen, moet de lening het bedrag van fr. 8 mln overschrijden.

De kantonale banken.

Terwijl, zoals gezegd, de vijf grote banken ultimo 1952 van de totale balanstelling van alle Zwitserse banken 29 pCt voor hun rekening namen, stonden de 27 kantonale banken met 38 pCt verreweg aan de top ²⁾. De kantonale bank van *Bern* werd in 1834 opgericht. De jongste is de kantonale bank van *Vaud*, die van 1917 dateert. De kantonale banken zijn staatsbanken, waarvan het kapitaal door de betrokken kantons gefourneerd wordt. Samen met andere banken, waarin de Overheid een meerderheidsbelang heeft, beheersen de Zwitserse Bondsstaat, de kantons en gemeenten 42 pCt van het totaal der balanstellingen van de Zwitserse banken. De roep naar naasting van het bankwezen, die in sommige landen van tijd tot tijd gehoord wordt, heeft met het oog op deze structuur in Zwitserland begrijpelijkerwijze geen weerklank kunnen vinden.

²⁾ Recente statistische publicaties van de Zwitserse Nationale Bank maken een keuze uit slechts 52 banken met een totale balanstelling van fr. 27.149 mln per 31 Augustus 1955. Hiervan bedroegen de balanstellingen van de vijf grote banken fr. 10.027 mln, van de 27 kantonale banken fr. 13.309 mln en van 13 locale en 7 spaarbanken samen fr. 3.813 mln. In de onderlinge verhouding tussen de grote banken en de kantonale banken valt derhalve t.o.v. ultimo 1952 nauwelijks enige verandering vast te stellen.

(Advertentie)

De kantonale banken van *Zug* en *Vaud* hebben de juridische vorm ener N.V. aangenomen, waarbij de meerderheid van de aandelen eigendom van de kantons is. Het karakter van staatsbank wordt behalve door de storting van het kapitaal door de kantons tevens door de benoeming van het bestuur door de kantonale regeringen, door een staatsgarantie voor de aangegane verplichtingen en door uitkering van de winst aan de kantons gedocumenteerd. Deze winst draagt dikwijls tot een evenwichtige begroting van de kantons bij. Om historisch verklaarbare beweegredenen is de staatsgarantie voor de kantonale bank van *Vaud*, voor de *Crédit Foncier Vaudois* alsmede voor de *Caisse Hypothécaire du Canton de Genève* beperkt. De *Crédit Foncier Vaudois* en de *Hypothekarkasse des Kantons Bern* zijn overheidsinstellingen, die zich uitsluitend met het verstrekken van hypotheecaire leningen bezighouden. Hierdoor komt het, dat de kantonale banken van *Bern* en van *Vaud* in mindere mate dan de overige kantonale banken hypotheecaire credieten verstrekken.

Overigens worden door de kantonale banken alle bankzaken bedreven. Hierbij staan de belangen van het betrokken kanton op de voorgrond. De aan de banken toevertrouwde gelden bestaan voornamelijk uit spaardeposito's en uit gelden, waartegenover de specifiek Zwitserse kasobligaties worden afgegeven. Uit deze posten putten de banken hun voornaamste middelen voor het verstrekken van hypotheecaire credieten. De rekeningcourant gelden worden in de eerste plaats voor het beschikbaar stellen van kortlopende credieten gebruikt.

Voor de behartiging van hun belangen bij overheidsemissies hebben de kantonale banken in 1907 het *Verband schweizerischer Kantonalbanken* opgericht — een tegenhanger van het om soortgelijke redenen tot het leven geroepen *Kartell schweizerischer Banken*. Daar de *Kantonalbank von Bern* als grootste kantonale bank lid van beide kartels is en tevens daarin de leiding heeft, gaat van deze maatregel een coördinerende invloed op de emissiepolitiek der Zwitserse banken uit. Speciaal voor de emissie van pandbrieven bestaat een *Pfandbriefzentrale schweizerischer Kantonalbanken*.

Locale banken en spaarbanken.

Van de ongeveer 400 verschillende bankinstellingen, die Zwitserland rijk is (met inbegrip van bijbanken, kantoren, correspondentieschappen en ziddagen zelfs 3.800 of 1 bank op 1.240 inwoners), zijn er 118 spaarbanken, 88 hypotheekbanken en 82 overige locale banken. Hun balansstellingen beslaan ongeveer 27 pCt van het balanstotaal der Zwitserse banken. Een belangrijk structureel verschil is tussen deze drie soorten bankinstellingen niet aan te wijzen, daar zij in de meeste gevallen de hun toevertrouwde gelden in de vorm van spaardeposito's en kasobligaties aannemen en in hypothecaire credieten omzetten.

Een locale bank neemt echter pas dan het karakter van een hypotheekbank aan, als minstens 60 pCt van haar balansstelling uit binnenlandse hypothecaire vorderingen bestaat. Slechts in dat geval ontvangt een hypotheekbank bij een uitgifte van obligaties korting op de zegelkosten, zoals deze eveneens aan de kantonale banken wordt toegestaan. In tegenstelling met de overige locale banken bestrijken de hypotheekbanken een ruimer gebied, soms zelfs tot buiten de grenzen van Zwitserland.

De spaarbanken groeien soms tot locale banken uit, wier omvang groter en wier zaken veelzijdiger zijn dan van de oorspronkelijke spaarbanken. Zij vormen in zekere zin kleine handelsbanken, die echter hun zaken tot een bepaald gebied (gemeente of district) beperken. In sommige gevallen werden ook kantoren in andere gemeenten opgericht, die echter in hetzelfde kanton gelegen zijn. De Zwitserse Bankwet kent geen bepalingen, die de spaarbanken de belegging van hun gelden in staatsobligaties of eerste hypotheeken voorschrijft. Deze vrijheid vormt een zekere compensatie voor het feit, dat in Zwitserland niet alleen de spaarbanken, doch alle overige banken — met uitzondering van de particuliere banken, die geen balansen publiceren — spaardeposito's mogen accepteren en van deze gelegenheid ook gretig gebruik maken.

De locale banken zijn in twee organisaties, de *Verband schweizerischer Lokalbanken, Spar- und Leihkassen* te Zürich en de *Revisionsverband bernischer Banken und Sparkassen* te Bern samengesloten. Deze bonden behartigen de belangen van hun leden en oefenen tevens een controlerende functie uit. De hypotheekbanken alsmede *Leu & Co.* en de *Schweizerische Volksbank* hebben hun gemeenschappelijke belangen in de *Pfandbriefbank schweizerischer Hypothekarinstitute* geconcentreerd.

Daar verreweg de meeste Zwitserse banken met het spaarkapitaal van hun cliënten werken, wordt er in Zwitserland generlei behoefte aan de oprichting van een Rijkspostspaarbank gevoeld. Het grote aantal banken maakt dit ook nauwelijks nodig. Evenmin behoeft de Staat op deze wijze gelden aan te trekken, aangezien de Overheid, zoals wij eerder gezien hebben, reeds 42 pCt van het balanstotaal der Zwitserse banken rechtstreeks controleert.

De boerenleenbanken.

Aan de totale balansstelling van de Zwitserse banken per ultimo 1952 van ruim fr. 30 mrd hebben de 1.000 boerenleenbanken (Raiffeisen) met fr. 1,1 mrd of 3,7 pCt slechts een betrekkelijk klein deel. Toch zijn zij op het gebied van de agrarische creditgeving, vooral in de kleine gemeenten, van een niet te onderschatten betekenis. Pas laat, namelijk in 1900, werden de eerste boerenleenbanken in Zwitserland opgericht. Hun organisatie op coöperatieve grondslag brengt met zich, dat de administratie- en overige kosten zeer laag kunnen worden gehouden. In de

meeste gevallen beschikken de boerenleenbanken niet over eigen gebouwen, terwijl zij ook geen personeel in vaste dienst hebben.

De leden zijn voor de door de bank aangegane verplichtingen hoofdelijk aansprakelijk. Deposito- en spaargelden worden van iedereen aangenomen. De boerenleenbanken verstrekken echter credieten uitsluitend aan leden, waarbij borgstellingen, onroerende goederen, maar ook roerende goederen, zoals vee en gereedschappen, tot onderpand kunnen dienen. Blancocredieten worden slechts aan rechtspersonen gegeven. Zoals alle coöperatieve banken zijn ook de boerenleenbanken sinds geruime tijd wettelijk verplicht geen werkzaamheden uit te oefenen, welke tot het terrein van de handelsbanken behoren. Belegging van de liquide middelen in effecten is slechts aan het overkoepelend orgaan, de *Verband schweizerischer Darlehenskassen (System Raiffeisen)* in St Gallen toegestaan. Over deze organisatie wordt ook het gehele giroverkeer geleid, terwijl zij tevens samen met de *Fédération Vaudoise des Caisses de Crédit* in Lausanne een controlerende functie uitoefent.

De particuliere banken.

De bankier die zijn ontstaan aan de behandeling van wisselzaken te danken heeft om daarna tot de financiering van het goederenverkeer over te gaan, werd in de loop der jaren in Zwitserland evenals in andere landen door de grote banken meer en meer teruggedrongen. Voor de creditverstrekking van belangrijke omvang ontbraken hem dikwijls de middelen, zodat hij zich ten slotte hoofdzakelijk aan de behandeling van effectenzaken wijdde. De persoonlijke aansprakelijkheid van de firmanten met heel hun vermogen, zoals deze bij de wet is vastgesteld, maakt de oprichting van particuliere banken minder aantrekkelijk. Een particuliere bank verliest haar karakter als zodanig, indien zij de juridische vorm ener naamloze vennootschap, ener commanditaire vennootschap op aandelen of ener vennootschap met beperkte aansprakelijkheid kiest.

Particuliere banken, die ook in het buitenland bekendheid genieten, zijn o.a. in Genève: *Hentsch & Cie., Ferrier, Lullin & Cie., Lombard, Odier & Cie., Pictet & Cie.*; in Basel: *La Roche & Co., A. Sarasin & Co.*; in Zürich: *Julius Baer & Co., Orelli im Thalhof.* Thans vormt het vermogensbeheer met inbegrip van beleggingen en herbeleggingen in binnen- en buitenland de voornaamste bron van inkomsten van de 73 nog bestaande particuliere banken ³⁾. Deze zijn van de op de overige banken rustende verplichting hun balansen te publiceren vrijgesteld. Zij hebben zich in 1934 samengesloten tot de *Vereinigung Schweizerischer Privatbankiers*. Daarnaast is speciaal met het oogmerk gemeenschappelijke emissies te plaatsen opgericht de reeds eerder genoemde *Groupement des Banquiers privés genevois*.

De Nationale Bank.

De in 1907 opgerichte *Schweizerische Nationalbank* is in de eerste plaats circulatiebank. Daarvoor telde Zwitserland niet minder dan 36 circulatiebanken. De Bank vergemakkelijkt het binnenlandse betalingsverkeer (voor het buitenland wordt deze taak door de *Schweizerische Verrechnungsstelle* overgenomen) en controleert de geldcirculatie. Krachtens de wet van 23 December 1953 behoren tot haar taak o.a. de discontering van binnenlandse

³⁾ In het jaar 1949 waren er nog 91 particuliere banken bij de *Eidgenössische Bankcommission* geregistreerd.

wissels, chèques en schatkistpapier met een looptijd van hoogstens drie maanden, de aan- en verkoop van schatkistpapier alsmede van binnenlandse wissels en chèques met een looptijd van hoogstens drie maanden, de behandeling van het giro-, verrekenings- en incassoverkeer, aan- en verkoop van goud voor eigen en voor vreemde rekening, medewerking bij het plaatsen van overheidsemissies en de uitgifte van bankpapier, waarvan minstens 40 pCt van zijn in omloop zijnde bedrag door goud gedekt moet zijn ⁴⁾.

Het aandelenkapitaal van de Nationale Bank bedraagt fr. 50 mln, waarvan fr. 25 mln geplaatst en volgestort. Ongeveer 60 pCt van het kapitaal is in handen van de kantonale regeringen en kantonale banken. De maatschappelijke zetel van de centrale bank is Bern, maar de directie is in Zürich gevestigd.

Daar de verstrekking van langlopende credieten niet tot de werkzaamheden van de Nationale Bank behoort, werd in 1914 de *Darlehenskasse der Schweizerischen Eidgenossenschaft* opgericht, die tot taak had in tijden van economische depressie, vooral in gevallen van grote illiquiditeit, leningen aan bedrijven te verstrekken tegen verpanding van activa die slechts moeilijk realiseerbaar waren. Deze bank werd in 1924 opgeheven, maar in 1932 opnieuw opgericht. Aangezien het bedrijfsleven met het oog op de aanhoudende hoogconjunctuur nauwelijks meer een beroep op de bank behoeft te doen, wordt de opheffing van de *Darlehenskasse* vrij algemeen bepleit. Het garantiefonds van deze instelling bedraagt fr. 100 mln, waarvan fr. 75 mln door de Zwitserse Bond en fr. 25 mln door banken en verzekeringmaatschappijen werden gefourneerd. De credietverlening mag het bedrag van fr. 200 mln, in speciale gevallen met toestemming van het Zwitserse parlement van fr. 300 mln, niet te boven gaan. De aansprakelijkheid hiervoor berust uitsluitend bij de Zwitserse Bond.

Overige banken.

De Zwitserse Nationale Bank neemt evenals De Nederlandse Bank en de centrale banken van 23 andere staten, deel in het kapitaal van de *Bank voor Internationale Betalingen (Bank für Internationalen Zahlungsausgleich)*, die in 1930 met een maatschappelijk kapitaal van fr. 500 mln — waarvan slechts fr. 125 mln gestort — als instituut ter regeling en distribuering van de Duitse reparatiebetalingen als gevolg van de eerste wereldoorlog (plan Young) in Basel werd opgericht. De resultaten van de BIB werden ook na de devaluatie van de Zwitserse franc in 1936 steeds in goudfrancs gepubliceerd. De bank bevordert de samenwerking tussen de aangesloten centrale banken en scheidt tevens nieuwe mogelijkheden voor financiële transacties op internationaal gebied. Hiertoe behoren ook de werkzaamheden, die de bank sinds enige tijd voor de E.B.U. en de K.S.G. verricht.

Als bijzonderheid dient te worden vermeld, dat de *Schweizerischer Bankverein* (Swiss Bank Corporation) en de *Schweizerische Kreditanstalt* (Crédit Suisse) over eigen vestigingen in New York beschikken. Zij hebben tevens investment trusts in Canada opgericht. Daarnaast bezit de *Schweizerischer Bankverein* een dochteronderneming in Londen.

Anderzijds onderhouden verschillende buitenlandse bankinstellingen eigen kantoren in Zwitserland. Hiertoe behoren de *Crédit Industriel d'Alsace et de Lorraine* in Basel, *The American Express Co. Inc.* in Zürich, *Lloyds & National Provincial Foreign Bank Ltd.*, *Crédit Lyonnais* en de *Banque de Paris et des Pays-Bas* in Genève en ten slotte de *Banco di Roma* en de *Banca Commerciale Italiana* in Lugano.

Sinds Zwitserland tot de zeevarende naties is gaan behoren, is het land ook een scheepshypotheekbank rijk. *Schweizerischer Bankverein*, *Schweizerische Kreditanstalt* en *Schweizerische Reederij A.G.* hebben in het jaar 1943 gemeenschappelijk opgericht de *Schweizerische Schiffshypotheekbank A.G.* in Basel.

De Zwitserse Bankiersvereniging.

Naast de verschillende bankorganisaties, die reeds eerder werden beschreven, zijn in de meeste grote Zwitserse plaatsen zoals Zürich, Basel, Genève, Bern, Lausanne, Neuchâtel, St Gallen en Chur, die tevens over een zelfstandige effectenbeurs beschikken, lokale bankverenigingen, zgn. „Platsverbände” te vinden. Deze stellen voornamelijk de rentetarieven volgens plaatselijk gebruik vast. Banken en makelaars, die zich met effectenzaken bezighouden, moeten tevens lid zijn van de „Effektenbörsenverein”. De toporganisatie, die de belangen van alle Zwitserse banken gezamenlijk behartigt, vormt de in 1912 opgerichte *Schweizerische Bankiersvereniging* met haar zetel in Basel. Op 31 Maart 1953 telde de vereniging 811 natuurlijke personen en 306 bankinstellingen tot haar leden.

Om een felle concurrentiestrijd tussen de aangesloten leden te voorkomen heeft de Zwitserse Bankiersvereniging 10 kartelovereenkomsten gesloten, die door ieder lid met een termijn van drie maanden kunnen worden opgezegd. Deze overeenkomsten betreffen de aanmelding van wisselprotesten; rente voor giro- en chèquerekeningen, niet echter voor deposito's, spaardeposito's enz.; tarieven voor open bewaarneming van effecten; voorwaarden voor accreditering, creditbrieven en telefonische, telegrafische of schriftelijke uitbetalingen aan particulieren; crediteringen en bijschrijvingen van rente; vergoeding aan tussenpersonen bij openbare emissies; commissie voor het incasseren van coupons, aflossingen en retrocessie; minimumprovisie voor documentaire credieten; acceptcredieten; incasso van wissels en chèques.

De vereniging doet tevens aanbevelingen aan haar leden. Van betekenis was de in het jaar 1943 gedane oproep tot een loyale houding tegenover de overige leden, zonder daarmee echter de onderlinge concurrentie te beperken. Voor alle landen, waarmee Zwitserland door een intensief kapitaalverkeer verbonden is, heeft de vereniging speciale commissies ter bescherming van de belangen harer leden opgericht. Het affidavit-systeem ter bescherming van de bona fide-houder van buitenlandse effecten werd door de Zwitserse Bankiersvereniging gedurende de laatste oorlog ontworpen. Ook het toezicht op de nakoming van de verplichting tot het bankgeheim, dat door art. 47 van de Zwitserse Bankwet wordt gewaarborgd, behoort tot de taakstelling van de Zwitserse Bankiersvereniging.

⁴⁾ In feite is de gouddekking sinds de oprichting steeds 100 pCt of hoger geweest.

EEN STEM UIT HET BEDRIJFSLEVEN

Problemen rond de hoogconjunctuur 1)

In colleges, waarin men zich in beginsel uitsluitend bezig houdt met het sociale aspect van de werkgelegenheidsvraagstukken, heeft men eigenlijk het economische aspect als een gegeven te aanvaarden, omdat dit op zichzelf genomen weer het specifieke werkkterrein van andere organisaties en verenigingen is. Uit de aard der zaak is een volkomen scheiding van de beide aspecten evenwel onmogelijk en het is altijd moeilijk om overeenstemming op sociaal terrein te bereiken, wanneer partijen niet op een gemeenschappelijk economisch standpunt staan.

Door de grote spanningen op de arbeidsmarkt gaat het psychologisch aspect zwaarder wegen. Hierdoor wordt men in toenemende mate gedwongen het economisch en sociaal mogelijke tegen het psychologisch nog haalbare af te wegen, hetgeen economisch ongewenste gevolgen kan hebben. De huidige situatie bergt dan ook potentieel grote gevaren in zich. Veel zal dus afhangen van het verkrijgen van een zo objectief mogelijk inzicht in deze situatie, ten dienste van het beramen van doeltreffende maatregelen en het bereiken van een basis voor het voeren van een verantwoord sociaal beleid.

Er wordt gesproken van „over-full employment”. Dit is eigenlijk een onmogelijke term en de uitdrukking „brimfull employment”, die in Engeland in zwang komt, tekent de situatie beter. Nog beter is het, te spreken van een grote onbevredigde vraag naar arbeidskrachten.

De gevolgen zijn:

1e. *De concurrentie die werkgevers elkaar aandoen om beschikbaar komende arbeidskrachten voor de eigen onderneming te werven of zelfs van andere ondernemingen naar zich toe te lokken.* Niettegenstaande het officieel vastgelegde loonplafond, worden op allerlei wijzen faciliteiten geboden, al komen deze niet altijd in geld in het loonzakje. Woningbouw met halve en zelfs zonder rijksbijdrage door ondernemingen is zeker sociaal nuttig, doch beschikbaar stellen van een woning in deze tijd van woningnood, werkt als werfmiddel.

Overwerk kan niet onbeperkt worden uitgebreid. Wat echter te zeggen van betaalde reizen voor arbeiders, die vaak ver buiten de plaats van vestiging van het bedrijf worden geworven en dagelijks over grote afstanden worden vervoerd? Het toegestane wekelijkse aantal „werkuren” wordt hierdoor ver overschreden.

Zonder nog te spreken over „zwarte lonen”, spreken de gegeven voorbeelden een duidelijke taal. Dat dit alles gebeurt is begrijpelijk. Blijkbaar is het nodig, anders zou men het niet doen en niemand voelt zich gerechtigd of in staat — ook de Overheid niet — om hieraan op krachtige wijze paal en perk te stellen.

2e. *De toenemende ontevredenheid onder de arbeiders.* Naar mate het beeld van de beloningsverhoudingen, afhankelijk van de geografische spreiding van de arbeiders, een chaotischer beeld geeft, vallen allerlei vergelijkingen, die men onderling kan maken, voor velen ongunstig uit en wordt men ontevredener. Door afstemming op de gunstigste voorwaarden wordt het tekort aan arbeidskrachten niet kleiner. Alleen een ongeremde looninflatie

zou er het gevolg van zijn. Dit stelt ook de bona-fide werknemers-vakbondsleiders dikwijls voor een moeilijke en ondankbare taak.

3e. *De geringere prestatie per man.* De beste prestatie wordt geleverd door een tevreden werker. Niet alleen ontevredenheid verlaagt de productiviteit, maar ook het grote *verloop* waarmee vele ondernemingen te kampen hebben. Dan zijn er de typische relatief grotere tekorten aan vaklieden voor minder aangenaam gevonden werkzaamheden. De onharmonische bezetting van de diverse groepen verschillende soorten vaklieden, waarvan de aantallen voor een vlotte uitvoering van het werk op elkaar behoren te zijn afgestemd, werkt vertragend.

4e. *Het moeilijker worden van het op peil houden van groepen arbeiders, die minder aangenaam gevonden werk moeten verrichten.* Deze mensen kunnen thans gewoonlijk tegen minstens eenzelfde loon een aangenaamere werkkring vinden. Door werkclassificatie poogt men anderzijds arbeid evenredig met de *scholing*, die een vak vereist, te belonen.

Wegens de relatief grotere tekorten voor onaangenaam werk, zelfs voor de volledig *ongeschoolde* beroepen, wordt een zeer sterke druk omhoog t.a.v. het loonniveau voor deze groep uitgeoefend, een druk, die tegen het beginsel van hoger loon voor hoge geschoolde arbeid ingaat.

Sprekend over hoogconjunctuur, komt ons door de ondervindingen, die wij sedert de eerste wereldoorlog hebben opgedaan, vrijwel automatisch het verschijnsel van stijgende prijzen en schaarste aan goederen in gedachten. Op dit moment is men geneigd te zeggen, dat de prijsstijging nogal meevalt. Wat schaarste aan goederen betreft, het hele economische beeld is veeleer dat van ruime voorzieningsmogelijkheden. Het indexcijfer voor de kosten van levensonderhoud heeft dit jaar geen grote schommelingen vertoond. Uit de cijfers in het Centraal Economisch Plan 1955 blijkt zeker geen goederenschaarste.

Men kan zich afvragen, of deze thans zich niet expliciet vertonende verschijnselen zich misschien wel impliciet voordoen, m.a.w., of de krachten, die prijsopdrijvend werken, niet worden gecompenseerd door andere, die de prijzen zouden doen dalen. Er is een veelheid van oorzaken, die m.i. niet alle afzonderlijk kunnen worden nagegaan.

De statistisch geconstateerde stijging van de productiviteit van het productieproces maakt op zichzelf een overeenkomstige prijsdaling mogelijk. Blijkbaar hebben alle overige oorzaken dit effect echter minstens gecompenseerd, zonder dat wij hier zonder meer van inflatie mogen spreken. Dit begrip wordt trouwens de laatste tijd meer en meer beperkt tot die veranderingen van het prijsniveau welke uitsluitend worden veroorzaakt door autonome veranderingen van de geldhoeveelheid. Zo er al sprake is van een zekere mate van inflatie, dan heeft deze nog niet zeer grote afmetingen aangenomen.

—De huidige hoogconjunctuur kenmerkt zich tot nu toe in hoofdzaak alleen door de grote schaarste op de arbeidsmarkt, een verschijnsel, waarvan de gevolgen echter ernstig

¹⁾ Voordracht gehouden voor de Afdeling voor Technische Economie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs op 28 October 1955. Deze voordracht zal eveneens worden opgenomen in „De Ingenieur” van 9 December 1955.

genoeg kunnen zijn om op het gevaar der situatie te wijzen, vooral t.a.v. de exportpositie.

De werknemers-vakbonden in het georganiseerde overleg zien wel degelijk in, dat uiteindelijk een stabiele werkgelegenheid meer waard is dan een tijdelijk maar wankel voordeel. Mogelijk is echter het aangeven en een duidelijke grens, omdat deze grens voor iedere bedrijfstak een andere zal zijn.

De op export aangewezen bedrijfstakken staan of vallen met de concurrentiepositie op de buitenlandse markt. Voor de niet op export aangewezen bedrijfstakken is er, althans theoretisch, geen grens aan het loonniveau. Beide soorten bedrijfstakken beconcurreren elkaar op de arbeidsmarkt, zodat bij een volkomen vrije loonvorming het loon- en prijsniveau zeer snel en sterk zou kunnen stijgen, waardoor Nederland zijn exportpositie zou verliezen.

Ook voor exportbedrijven geldt inmiddels door de grote diversiteit voor iedere bedrijfstak en zelfs voor iedere onderneming een andere grens, die bovendien zelfs geval voor geval moeilijk is aan te geven. Tegelijkertijd wordt door psychologische factoren een grens gesteld aan de economisch vereiste differentiatie in de lonen. Men moet dus ergens een algemene grens stellen.

Nu kan men zeggen: zou deze grens iets te hoog worden gesteld, dan moeten als gevolg daarvan bepaalde ondernemingen maar sluiten; hierdoor wordt dan tevens de schaarste op de arbeidsmarkt verminderd. Alleen zij, die uitsluitend zien naar de ontwikkeling op korte termijn, kunnen met een dergelijke oplossing genoegen nemen! Voor behoud van de Nederlandse welvaart is behoud van een gezonde exportpositie onontbeerlijk. Dit belang wordt in het artikel „Enige aspecten van de ontwikkeling van de Nederlandse beroepsbevolking” van de heren Links en Van Rijn in „E.-S.B.” van 30 Maart 1955 duidelijk aangegeven, o.a. door de volgende cijfers:

Nederland is voor 54 pCt op importen aangewezen, Frankrijk slechts voor 14 pCt, Engeland voor 23 pCt en West-Duitsland voor 15 pCt. Mede gezien de sterke aanwezigheid van onze beroepsbevolking, kunnen wij ons dus de weelde niet veroorloven, als gevolg van een beleid op korte termijn, mogelijkheden te verliezen, die wij later niet kunnen ontberen.

Als uitgangspunt van een poging tot analyse van de geschetste situatie neme men:

- 1e. een grote onbevredigde vraag naar arbeidskrachten;
- 2e. geen merkbare schaarste;
- 3e. geen sterk stijgend prijsniveau en/of inflatie.

Vragen wij ons af wat het doel is dat door economische activiteit wordt nagestreefd, dan geloof ik te mogen zeggen, dat iedere producent voor zichzelf tracht zijn productie voortdurend geheel te verkopen.

Wordt in een gesloten volkshuishouding de productie voortdurend in haar geheel verkocht, dan mogen wij stellen, dat de nationale economie in evenwicht is. Zo niet, dan zijn over de beschouwde periode de voorraden toegenomen of afgenomen, naar mate de bestedingen minder of meer bedroegen dan de prijswaarde van de productie in dezelfde periode.

Alleen wanneer de productie volledig verkocht wordt, is het inkomen optimaal, omdat dan ook de winst als inkomen wordt verkregen²⁾.

„Noemen wij dit optimale inkomen, dat verkregen kan worden, het potentiële inkomen (I_{pot}), dan mogen wij stellen

$$I_{pot} = C_{re\ddot{e}l} + \Delta M,$$

waarin $C_{re\ddot{e}l}$ de geldwaarde van de werkelijke bestedingen aangeeft en ΔM de geldwaarde van de variatie van de voorraden.

Nu is het potentiële inkomen tevens een maatstaf voor de geldwaarde van de bedreven productieve activiteit, zodat verband bestaat tussen:

- 1) het voor een periode optimaal bereikbare inkomen;
- 2) de werkelijke bestedingen;
- 3) de variatie van de marktvoorraden;
- 4) de productieve werkgelegenheid.

Voor een open volkshuishouding moet de invloed van de export en import van goederen en diensten en het kapitaalverkeer nog in aanmerking worden genomen, zodat de formule dan wordt:

$$I_{pot} = C_{pot} + Imp - Exp - K_{apimp} + \Delta M.$$

De voorwaarde voor nationaal economisch evenwicht, dus de toestand waarbij de nationale productie volledig per tijdseenheid verkocht wordt, is $\Delta M = 0$.

Om tevens iedere invloed, die variatie van de geldhoeveelheid op het prijsniveau zou kunnen hebben, uit te sluiten, moet ook nog

$$Imp - Exp - K_{apimp} = 0.$$

In dit geval vallen monetair en economisch evenwicht samen en is ook de betalingsbalans in evenwicht.

Deze voorwaarden zijn slechts geldig voor de stationnaire toestand. Neemt nl. de productieve activiteit toe of af, dan gaat daarmee toename of afname van de circulerende geldhoeveelheid gepaard. Hierin kan zowel door kapitaalimport voorzien worden als door binnenlandse geldcreatie. De formule geeft dus geen perfect beeld van de werkelijkheid. Dit is van weinig belang, omdat zelfs voor de eenvoudigste situatie, nl. de gesloten volkshuishouding, de formule reeds drie grootheden bevat waarvan er twee onafhankelijk kunnen variëren, zodat er twee voortdurend gekend zouden moeten worden om de derde te kunnen berekenen. Daar het onmogelijk lijkt om twee van de drie grootheden statistisch snel genoeg te kennen, moet het uitgesloten geacht worden om langs deze weg een richtsnoer te vinden voor het te voeren economische en monetaire beleid.

Om inflatie en deflatie te voorkomen moet de geldstroom aangepast blijven aan de eisen die expansie van de productie stelt³⁾.

Met hoeveel en wanneer de geldstroom voor dit doel zal moeten toenemen weten wij niet; wij weten alleen, dat als gevolg van oppotting en geldvernietiging, de geldstroom inkrimpt en door ontpotting en geldschepping de geldstroom uitzet.

Wellicht kunnen andere grootheden dan in de formule voorkomen een indicatie geven, dat op een bepaald moment in de economische ontwikkeling de geldstroom stellig uitgezet of ingekrompen moet worden.

Al naar gelang het oppotten van geld door de *consumment* of de *producent* wordt gedaan, blijft of een gelijkwaardige hoeveelheid goederen onverkocht, of wordt zij niet geproduceerd (dus verandering van de werkgelegenheid).

De moeilijkheid is, dat vraag naar crediet, geldcreatie en ontpotting in het algemeen zullen optreden onder omstandigheden, waarin de productie gemakkelijk geheel wordt verkocht en de marktvoorraden afnemen. Geldcreatie leidt dan tot een verhoogde consumptievraag, die het ogenblikkelijke productie-aanbod overtreft, en tot vraag naar arbeidskrachten. Anderzijds neemt men oppotting en geldvernietiging waar, wanneer het productieve aanbod de consumptievraag overtreft met als gevolg stijgende marktvoorraden en overschot aan arbeidskrachten. Er is dan geen vraag naar crediet, terwijl juist nu geldcreatie in de richting van herstel zou leiden.

In het aanvangsstadium van een periode van hoogconjunctuur zal dus het netto ontpottings- en geldcreatieoverschot zodanig beperkt moeten worden, dat het blijft binnen de grenzen, die variatie van de marktvoorraden zonder prijsverhoging kunnen opvangen. In een laagconjunctuurperiode is echter het afremmen van het netto overschot van oppotting en geldvernietiging niet voldoende; het moet minstens gecompenseerd worden.

²⁾ Het hierna tussen aanhalingstekens volgende is onverkort weergegeven.

Voor zover geldcreatie en geldvernietiging ongehinderd kunnen geschieden, zullen zij telkens op het verkeerde moment plaatsvinden en een conjunctuurbeweging versterken in plaats van verzwakken.

De werkgelegenheid is niet één ondeelbaar verschijnsel, maar moet gesplitst worden in een productieve en een consumptieve werkgelegenheid. Het verschil ligt overigens uitsluitend in het effect, dat een bepaald emplot op het productie-consumptieproces heeft. Men denke zich als uitgangspunt een toestand van evenwicht tussen productie en consumptie, die ongestoord gecontinueerd kan worden zolang de besparingen en investeringen elkaar, op welk niveau dan ook, compenseren. Tot op het moment dat een nieuwe productie-eenheid haar productie begint, veroorzaken de daartoe benodigde investeringen tot een zelfde waarde consumptieve bestedingen door de arbeiders, die aan de investeringsobjecten werken. Bij de bedoelde toestand behoort dus niet één bepaalde arbeidsgelegenheid; de totale arbeidsgelegenheid is mede afhankelijk van de grootte van de besparingen die door de investeringen worden gecompenseerd.

In de huidige toestand zijn de marktvoorraden m.i. nog niet op een critiek laagtepunt aangeland. De verstoring van het economisch evenwicht is waarschijnlijk nog net binnen de toelaatbare grens. Ook inflatie komt nog niet zeer duidelijk tot uiting.

Blijkens het zeer ernstige tekort aan arbeidskrachten is de omvang der arbeidsgelegenheid in de productieve sfeer en in de investeringsfeer, dus consumptieve sfeer, tezamen van een grotere omvang geworden dan met de totale beroepsbevolking overeenkomt.

In de na-oorlogse periode beschikte Nederland aanvankelijk nog maar over een zeer klein productie-apparaat, zodat dit slechts voor een relatief klein aantal mensen werkgelegenheid bood. Naarmate het productie-apparaat werd herbouwd en uitgebreid vonden daarin meer mensen emplot. Nog lange tijd konden de investeringen op een hoog peil worden gehandhaafd, zonder een al te ernstig tekort op de arbeidsmarkt, doch op dit moment is deze grens overschreden. Er is dus reden, de toename van de geldstroom te remmen en zelfs te verminderen om hierdoor de grote vraag naar arbeidskrachten te doen dalen. Benadering van de omvang, die de inflatie heeft aangenomen, is niet meer primair belangrijk, omdat maatregelen, die de grote vraag naar arbeidskrachten doen verminderen, vrij zeker een deflatoir effect zullen hebben.

Voor zover deze maatregelen ter vermindering van de investeringsactiviteit effect hebben, volgt tevens een verstoring van het economisch evenwicht, als de besparingen op dezelfde voet blijven doorgaan. De marktvoorraden zullen toenemen en de werkgelegenheid in de productieve sfeer zal mogelijk in een later stadium afnemen. Op lange termijn zal het nastreven van een hoog investeringspeil nodig blijven, daar Nederland in de toekomst aan een aanzienlijk grotere bevolking werk zal moeten verschaffen. Een te zeer afremmen van de investeringactiviteit is dan ook ongewenst.

De recente overheidsmaatregelen: het voorlopig ongedaan maken van de mogelijkheid tot $33\frac{1}{3}$ pCt vervroegde afschrijving (welke mogelijkheid diende om investeringen te stimuleren) en de vervroegde inning van de vennootschapsbelasting, zijn m.i. juist en bovendien voorzichtig genoeg; de verhoogde en vervroegde belastingopbrengst dient dan echter niet zelf weer werkverschaffend te worden besteed, terwijl door controle op de credietverlening voorkomen moet worden dat door credietexpansie het beoogde

effect verloren zou kunnen gaan. Moeilijk is aan te nemen, dat deze maatregelen op korte termijn de spanningen op de arbeidsmarkt voldoende zullen verminderen, zodat aanvullende meer directe maatregelen onvermijdelijk zullen zijn, m.n. verminderde uitvoering van openbare werken, voor zover deze niet zo urgent zijn, dat men er niet mee kan wachten. Een drukken van de consumptie, waardoor de productie van normale verbruiksgoederen zou verminderen, behoort immers slechts als laatste middel te worden gehanteerd.

Ook al voorzien veel gemeenten in hun geldbehoefte door een beroep te doen op de kapitaalmarkt, veel van deze leningen hebben extra arbeidsgelegenheid tot gevolg! Men kan niet stellen, dat een investering in de particuliere sfeer minder sociaal nut zal hebben dan een investering door de Overheid. Als dus de Overheid meent in aanzienlijke mate de liquiditeit in de particuliere sector te moeten verminderen, mag een minstens overeenkomstige druk op de overheidsuitgaven over de gehele linie niet achterwege blijven. In de beperking dienen beide categorieën dan ook in gelijke mate te delen.

Naarmate de vraag naar arbeidskrachten meer normale proporties gaat aannemen, kan verwacht worden, dat het euvel der zwarte lonen automatisch zal verminderen. Deze zwarte lonen spelen m.i. een grotere rol in de sfeer der investeringen dan in die van de productie voor consumptie, waardoor enerzijds de investeringen te duur worden (ongunstig voor de toekomstige prijsvorming), anderzijds, door de grotere consumptie ten gevolge van de zwarte lonen, de vraag naar arbeiders in de consumptiegoederen-industrie wordt vergroot.

De leuze „meedelen in de welvaart” is zeker niet bedoeld voor de groep zwart-loontrekkers, die immers de belangen der anderen schaadt. Het ware dan ook te wensen, dat het ontvangen zowel als het betalen van zwart loon duidelijk als a-sociaal werd gebrandmerkt.

Blijkens een bericht in de Volkskrant van 27 October 1955 wensen vele Tweede Kamerleden, vrijstelling van militaire dienstplicht voor metselaars, timmerlieden en stucadoors ter bevordering van de *woningbouw*. Daar de *woningbouw* voorrang verdient, zijn drastische beperkingen op bouwwerken van minder urgente aard nodig en kunnen wij ons de weelde om bijv. zelfs nog maar te spreken over de bouw van een grote tentoonstelling „Atoom '57” niet veroorloven.

Vrijstelling van dienstplicht voor jongens van 19 jaar die in de bouwvakken arbeiden, zou echter een fatale maatregel zijn. Vrijwel alle jeugdige personen, gelokt door hoge zwarte lonen, zouden naar de bouwvakken gaan en voor de opleidingscursussen in landbouw en industrie, die door export de mogelijkheden voor de Nederlandse welvaart moeten scheppen, zou niemand overblijven; wellicht zelfs ook voor het leger niet. Geen enkele bedrijfstak behoort t.a.v. de dienstplicht preferentie te krijgen.

Maatregelen, die een einde weten te maken aan de algemene onbevredigde vraag naar arbeidskrachten, zullen zowel schaarste aan goederen als te grote inflatie voorkomen. Mochten de tot nu toe besproken maatregelen niet snel genoeg het gewenste effect hebben, dan zal men niet mogen schromen verder strekkende maatregelen te nemen (zelfs een consumptievermindering, die een tijdelijke inkrimping van de niet voor investeringsdoeleinden bestemde productie zou meebrengen), bijv. een tijdelijke verhoging van de inkomstenbelasting of verhoging van de omzetbelasting.

De recente monografie van het Centraal Planbureau „De verdeling van een toekomstige toeneming van het

ationale inkomen" toont, hoeveel onbevredigde verlangens er nog zijn, verlangens, die voor een groot deel het toekomstige consumptiepeil opvoeren. Deze verlangens zullen een grotere kans hebben, verwezenlijkt te worden, wanneer eerst het door zwarte lonen scheefgetrokken consumptiebeeld weer is rechtgetrokken. Alles zal echter mede er van afhangen, of wij de loonontwikkeling zullen kunnen houden binnen de grenzen, die onze exportpositie vereist.

Men moge minder pessimistisch zijn dan de heren Links en Van Rijn in hun aangehaalde beschouwing en hopen, dat de Nederlandse ondernemers door een efficiënt opvoeren van de productie het welvaartsniveau nog zullen weten te doen stijgen, ondanks de bevolkingsaanwas; voor een groot deel zal het er van afhangen, of men door een wijs beleid de bestaande spanningen zal kunnen doen verminderen. De nuchterheid, die het Nederlandse bedrijfsleven, zowel aan werknemers- als aan werkgeverszijde tot nu toe heeft gekenmerkt, zal daartoe ook in deze moeilijke periode behouden moeten blijven. De opvoering van de productie zal telkens één stap vóór moeten blijven op de opvoering van de welvaart. Zou dit onbereikbaar blijken, dan zal veel dat anders mogelijk zou zijn, voor langere tijd onmogelijk worden. De ondernemers hebben zich daarom zelfbeperkingen in hun investeringen op te leggen; de Overheid in al haar geledingen heeft het uitgavenpeil te drukken; de vakbonden hebben zich zelfbeperking op te leggen door het werknemersdeel in de welvaart aan de productiemogelijkheden af te meten. Het spreekt wel vanzelf, dat, voor zover investeringen doorgaan, in de eerste plaats die soort in aanmerking komt, waarvan arbeidskrachtenbesparing wordt verwacht.

Ik heb mij buiten mijn eigenlijk vakgebied gewaagd, en niet geschroomd een inzicht te geven in mijn denkwijze. Ik heb geprobeerd de hoofdzaken in een zo objectief mogelijk licht te stellen en ik ben mij bewust, dat de werkelijkheid een veel meer gecompliceerde aard heeft dan uit de gegeven beschouwingen blijkt.

Amstelveen.

Ir J. W. R. THOMSON.

AANTEKENING

Quitte of dubbel... en de fiscus

In Amerika „heerst” een televisiespel, „The \$ 64.000 Question” genaamd, dat de aandacht van naar-schatting 55 miljoen kijkers gespannen houdt en welks vermaardheid ook reeds tot ons land is doorgedrongen. Het spel komt hierop neer, dat aan een deelnemer vragen worden gesteld over een door hem/gekozen onderwerp. Een juiste beantwoording van de eerste vraag levert hem een bedrag op van \$ 1.000, alsmede het recht op „quitte of dubbel”. Dit laatste wil zeggen, dat de deelnemer mag uitmaken, of hem een volgende vraag moet worden gesteld, die bij juiste beantwoording de \$ 1.000 verhoogt tot \$ 2.000, maar hem bij onjuiste beantwoording zonder prijs huiswaarts doet keren. Het maximum-bedrag dat een deelnemer al „quitte-of-dubbelend” kan winnen is \$ 64.000, vandaar de naam van het televisiespel.

Volgens „The First National City Bank of New York” in haar „Monthly Letter” van October hadden in de vier maanden dat het spel toen aan de gang was vier personen een bedrag van \$ 32.000 gehaald. Drie hunner durfden daarna het risico het bedrag te veranderen in \$ 64.000 of niets, niet aan. Kan men zich zonder meer wel indenken, dat veel lieden dit risico niet zouden durven lopen, het standpunt der terugtrekkers wordt wel zeer sterk indien men bedenkt, dat, naar genoemd blad opmerkt, „the rules of the income tax supersede

the laws of arithmetic”. Een vrijgezel nl., die normaliter een jaarlijks inkomen heeft van \$ 4.000, en met het beantwoorden van vragen \$ 32.000 heeft gewonnen, betaalt hiervan in Amerika \$ 15.400 aan de fiscus, zodat hij \$ 16.600 overhoudt. Het juist beantwoorden van de laatste vraag, de „\$ 64.000 question” zou hem bruto nog eens \$ 32.000 opbrengen, waarvan echter \$ 23.292 aan de fiscus zou moeten worden afgedragen, m.a.w. hij loopt de kans \$ 16.600, die hij reeds „binnen” heeft, geheel te verliezen, terwijl hij hooguit \$ 8.708 extra kan winnen.

Het laat zich dan ook denken, dat drie van de vier deelnemers, die bij de \$ 32.000 waren aangeland, het van honderden luisteraars per brief of telegram ontvangen advies om niet door te gaan, hebben opgevolgd. De enige, die de „\$ 64.000 Question” wenste te beantwoorden, was de marine-kapitein Mc Cutchen, die zijn onvoorzichtigheid verontschuldigde met de woorden: „I belong to a very proud organization”. Voor de goede orde zij vermeld, dat de moedige kapitein de vraag goed beantwoordde. Genoemd blad heeft berekend, welke bedragen de financierende onderneming beschikbaar zou moeten stellen om een vrijgezel met een inkomen van \$ 4.000 de gewonnen prijzen na aftrek van belasting te doen overhouden. Deze bedragen zijn:

Prijs	Waarvan voor de fiscus	Waarvan voor de deelnemer
\$ 1.253,26	\$ 253,26	\$ 1.000
\$ 2.558,75	\$ 558,75	\$ 2.000
\$ 5.260,20	\$ 1.260,20	\$ 4.000
\$ 11.675,47	\$ 3.675,47	\$ 8.000
\$ 30.285,71	\$ 14.285,71	\$ 16.000
\$ 107.600,00	\$ 75.600,00	\$ 32.000
\$ 448.711,11	\$ 384.711,11	\$ 64.000

Millioenen kijkers hebben kunnen vaststellen dat deelnemers, o.a. met het oog op de fiscale consequenties, de laatste vraag „quitte of dubbel” met „neen” beantwoordden. Zij gevoelen het als een onrechtvaardigheid, dat de fiscus met het grootste deel van de winst gaat strijken. Genoemd blad ziet in het televisiespel een levendige illustratie van de wijze waarop de fiscus een spaak in het rad van avontuur steekt. Het verbindt dan ook aan zijn beschouwing over dit spel een moraal wanneer het opmerkt, dat de fiscus, hoewel minder openbaar dan bij het spel, iedere dag van de week zakenlieden, investeerders en dergelijke „neen” doet zeggen. Hierdoor wordt niet alleen degene, die de kans niet durft te nemen, maar ook de Overheid benadeeld, want riskante ondernemingen vormen de rijkste bron der overheidsinkomsten. Het Amerikaanse Congres zou er goed aan doen, besluit het blad, de wenselijkheid te overwegen van een tarief voor de persoonlijke inkomstenbelasting, dat „encourages people to go ahead”.

GELD- EN KAPITAALMARKT

De geldmarkt.

De geldmarkt bleef gedurende de verslagweek ruim, ondanks het passeren van de ultimo en de extra vergroting van de bankbiljettencirculatie i.v.m. St Nicolaas.

De bij voortdurende voorzichtige beleggingspolitiek der banken bleek uit de relatief geringe belangstelling voor de afname van schatkistpapier bij de Agent; tussen 21 en 28 November werd op deze wijze slechts f 13 mln papier geplaatst, tegen f 60 mln de week te voren.

De kapitaalmarkt.

Het Nederlandse beleggende publiek was blijkbaar enigszins geschrokken van de eigen moed, welke het de vorige week op de aandelenmarkt ten toon had gespreid. Gedurende de verslagweek was er althans op het Damrak

voortdurend sprake van kleurloze stemming, dood in de pot enz. Het gebrek aan belangstelling kwam o.a. tot uiting in de grootte van de aandelenomzet, welke op sommige beursdagen weer beneden de f 2 mln nominaal daalde. De aandelenomzet gedurende de gehele maand November 1955 ad f 47½ mln vormde overigens een laagterecord voor alle maanden van 1954 en 1955.

Kenmerkend voor de stemming was ook het achterwege blijven van koersstijgingen bij gunstig nieuws. Noch de uitstekende cijfers van Philips over het derde kwartaal 1955, noch het bericht, dat A.K.U. en Unilever op de Parijse effecten-termijnmarkt genoteerd zullen worden, noch de tijding, dat de registratie bij de S.E.C. is aangevraagd voor Amerikaanse depositary-receipts van aandelen Unilever, konden een — zij het lichte — koersdaling dezer fondsen verhinderen.

Van belang bij dit alles was de afwezigheid van Amerikaanse effectenaankopen op de Nederlandse markt. In Wallstreet zelf vertoonde het aandelenkoersniveau de laatste weken een opmerkelijke stabiliteit.

Was verleden week de vergroting van het risicodragende kapitaal hier te lande door de instelling van het Industrieel Garantiefonds met een kapitaal van (voorlopig) f 30 mln in het nieuws, de afgelopen week werd in het kader van de behandeling van het Wetsontwerp tot wijziging van de Belegingswet een globaal cijfer van f 400 mln genoemd als maximum-belegging in aandelen en onroerend goed door de Rijksfondsen. In hoeverre deze instellingen werkelijk van de hun te verlenen bevoegdheid van risicodragende belegging in de practijk gebruik zullen maken, moet uiteraard worden afgewacht.

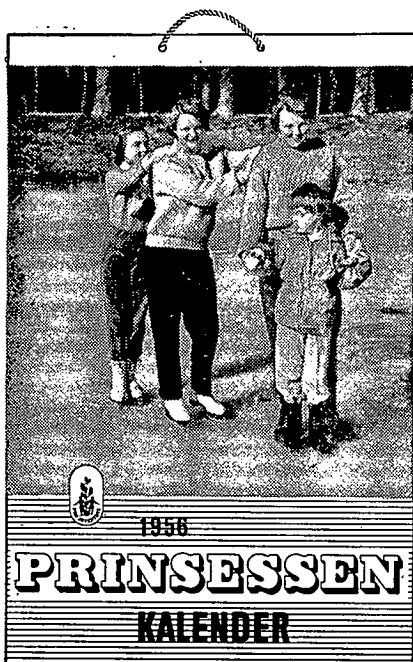
De obligatiemarkt geeft de laatste weken een licht schommelend verloop te zien, zonder een uitgesproken tendentie omhoog of omlaag van de rentestand hier te

lande. Zoals ook uit onderstaand staatje blijkt, kwamen verschillende koersen gedurende de verslagweek op een iets lager niveau. Het succes, dat de 3¼ pCt obligaties op de emissiemarkt hebben, vormt een aanwijzing van de grote weerstand, die de stijging van de rentestand ontmoet. Zo werd de 3¼ pCt obligatie-uitgifte der Kon. Ned. Papierfabriek sterk overtekend. De Nederlandsche Scheepshypotheekbank stelt thans 3¼ pCt pandbrieven a pari beschikbaar. Naar verluidt zouden er momenteel nog verscheidene andere particuliere obligatie-emissies op stapel staan.

Op de markt voor onderhandse leningen voor gemeenten en dergelijke publiekrechtelijke instellingen worden thans contracten afgesloten met een rentevoet van 3½ pCt bij 40-jarige looptijd en een uitgiftekoers van pari.

	18 Nov. 1955	25 Nov. 1955	2 Dec. 1955
Aand. indexcijfers (1953 = 100)			
Algemeen	213,7	222,5	220,5
Internat. concerns	276,0	291,5	287,6
Industrie	161,5	163,8	163,8
Scheepvaart	157,9	162,5	161,4
Banken	147,5	148,9	151,3
Indon. aand.	160,0	163,4	161,4
Aandelen			
Kon. Petroleum	610	657½	646¼
Unilever	454	480	479½
Philips	351¼	367¼	359¼
A.K.U.	338¾	348¾	343¾
Kon. N. Hoogovens	379½	385	383
Van Gelder Zn	325	335	334¾
H.A.L.	209½	212¼	211
Amsterd. Rubber	138	144	141
H.V.A.	153¼	157½	154
Staatsfondsen			
2½ pCt N.W.S.	76½	78½	77½
3-3½ pCt 1947	99¾	99¾	99½
3 pCt Grootboek 1946	97½	97½	96½
3 pCt Dollarlening	96¼	96¾	96½
Diverse obligaties			
3½ pCt Gem. R'dam 1937 VI ...	100%	101¼	100%
3¼ pCt Bk v. Ned. Gem. 1954 II/III	97¾	97%	97%
3½ pCt Philips 1948	101	100%	100½
3¼ pCt Westl. Hyp. Bank	96	96	97¼

J. C. BREZET.

1956

PRINSESSEN

Kalender

H. M. de Koningin en Z. K. H. de Prins der Nederlanden bestemden met het oog op het werk van „Pro Juventute”: **kinderen-in-moeilijkheden beschermen en steunen** dertien exclusieve foto's van de vier Prinsessen speciaal voor de Prinsessenkalender 1956 van „Pro Juventute”.

Een suggestie: Schenk Uw werknemers deze kalender ter gelegenheid van Kerstmis of Jaarwisseling. Het is een cadeau, dat wordt **gewaardeerd** en de gever siert.

Te bestellen à f 2,75 bij alle Verenigingen en Afdelingen „Pro Juventute”. Waar niet verkrijgbaar volgt franco toezending na ontvangst van f 2,75 p. kalender op postgiro 51.74.00 (of per postwissel) t.n.v. de Kalenderactie „Pro Juventute” Prinses Marijkestraat 17, Amsterdam-Zuid II.

PRO JUVENTUTE: voor het kind

STATISTIEKEN

OVERZICHT VAN DE OPBRENGST DER RIJKSMIDDELEN *)

STAAT I

Ontvangsten op niet-kohierbelastingen. Kalenderjaar 1955.

× f 1 mln

Benaming der middelen	Jan. 1955	Febr. 1955	Maart 1955	April 1955	Mei 1955	Juni 1955	Juli 1955	Aug. 1955	Sept. 1955	Oct. 1955	Jan. t/m Oct. 1955	Raming jaar 1955
Loonbelasting	86,2	75,6	50,8	88,5	66,6	56,1	110,9	74,8	52,5	102,6	764,6	845,0
Dividendbelasting	4,7	— 1,9	— 3,2	19,4	6,0	13,4	6,6	2,7	— 1,6	— 2,6	38,1	70,0
Commissarissenbelasting	1,0	0,8	0,7	1,6	0,9	1,2	4,2	1,0	0,5	1,4	13,3	13,0
Vereveningsbelasting	34,2	28,0	18,1	29,4	25,7	16,8	37,8	28,1	17,4	38,5	273,9	315,0
Rechten op invoer	38,8	40,8	52,1	49,2	48,8	58,1	48,8	52,6	53,8	55,2	498,2	600,0
Accijns op gedistilleerd	10,2	8,2	9,1	9,5	9,4	9,7	8,7	9,0	9,8	10,2	93,8	120,0
Accijns op bier	1,8	2,2	2,2	1,7	2,3	2,4	2,5	2,9	2,4	2,8	23,2	26,0
Accijns op suiker	7,4	8,3	6,5	5,1	4,7	6,0	5,4	7,5	7,0	6,0	63,8	73,0
Accijns op tabak	19,7	28,4	33,4	32,5	28,1	33,3	30,2	31,9	34,7	31,9	304,1	365,0
Omzetbelasting	135,6	120,1	72,3	101,5	121,6	138,2	114,9	110,4	127,2	81,0	1.122,8	1.300,0
Rechten van zegel ¹⁾	4,2	3,2	4,0	5,9	4,0	6,1	4,8	4,7	5,4	4,6	46,9	54,0
Rechten van registratie	7,8	5,0	8,4	4,9	5,1	5,2	5,5	5,0	4,7	5,3	56,9	72,0
Rechten van successie	9,2	9,6	10,6	8,4	7,9	10,0	9,4	8,1	8,6	10,1	92,0	115,0
Motorrijtuigenbelasting	6,8	6,7	8,1	14,4	9,0	8,4	6,9	6,3	5,8	6,2	78,6	93,0
Totalen	367,5	334,9	273,1	371,8	340,0	365,0	396,7	339,6	328,2	353,2	3.470,1	4.061,0
¹⁾ Hieronder begrepen wegens zegelrecht van nota's van makelaars en commissionairs in effecten, enz.	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,9	1,0	0,8	1,1	0,9	8,4	

STAAT II

Ontvangsten op kohierbelastingen

× f 1 mln

Benaming der middelen	Jan. 1955	Febr. 1955	Maart 1955	April 1955	Mei 1955	Juni 1955	Juli 1955	Aug. 1955	Sept. 1955	Oct. 1955	Jan. t/m Oct. 1955
Inkomstenbelasting	136,5	107,2	93,9	67,3	67,4	63,2	53,0	48,1	49,4	86,1	772,1
Vermogensbelasting	12,7	10,5	9,0	6,6	6,7	6,5	5,0	4,6	9,3	4,3	75,0
Vennootschapsbelasting	241,3	54,2	40,4	38,4	23,4	26,2	42,9	150,6	127,7	74,7	819,8
Grondbelasting ¹⁾	7,8	3,8	5,2	6,2	8,8	13,5	12,2	11,7	10,5	9,3	89,0
Personele belasting ¹⁾	6,2	6,5	6,5	4,5	4,0	4,3	1,9	1,3	1,1	1,5	37,6
Overige kohierbelastingen	0,1	0,1	0,5	0,1	0,5	0,3	— 0,2	0,1	0,4	—	1,9
Totalen	404,5	182,2	155,4	123,1	110,8	114,0	114,8	216,4	198,3	175,9	1.795,4

¹⁾ Incl. gemeentelijke en provinciale opcenten, resp. vermenigvuldigingsfactor.

STAAT III

Ontvangsten op buitengewone middelen.

× f 1 mln

Benaming der middelen	Jan. 1955	Febr. 1955	Maart 1955	April 1955	Mei 1955	Juni 1955	Juli 1955	Aug. 1955	Sept. 1955	Oct. 1955	Jan. t/m Oct. 1955	Raming jaar 1955
Vermogensaanwasbelasting	1,3	1,1	1,6	1,5	1,6	0,3	0,8	2,3	1,3	— 0,3	11,5	15,0
Vermogensheffing incens	1,5	1,3	0,8	0,1	1,3	0,8	1,2	0,6	0,4	0,3	8,2	10,0
Totalen	2,8	2,4	2,4	1,7	2,9	1,0	2,0	2,9	1,7	0	19,7	25,0

STAAT IV

Aanslagregeling der kohierbelastingen ¹⁾

× f 1 mln

Benaming der middelen	Nog te ontvangen op alle t/m ult. 1954 opgelegde aanslagen per 31 December 1954		In Jan. t/m Oct. 1955 opgelegde aanslagen boekingsstijdvak 1954/1955		In Jan. t/m Oct. 1955 opgelegde aanslagen boekingsstijdvak 1955/1956		Totaal ontvangen in Jan. t/m Oct. 1955 op alle opgelegde aanslagen		Nog te ontvangen op alle opgelegde aanslagen per ult. Oct. 1955	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)					
Inkomstenbelasting	575,4	452,6	557,9	772,1	813,8					
Vermogensbelasting	59,4	49,1	21,3	75,0	54,8					
Vennootschapsbelasting	341,3	— 37,4	808,5	819,8	292,7					
Grondbelasting ¹⁾	15,9	— 0,1	99,7	89,0	26,4					
Personele belasting ¹⁾	23,7	12,0	11,1	37,6	9,2					
Overige kohierbelastingen	2,8	3,0	0,1	1,9	4,1					
Totalen	1.018,5	479,3	1.498,6	1.795,4	1.201,0					

¹⁾ Bij deze staat geldt: kolom 1 + 2 + 3 — 4 = 5.²⁾ Incl. gemeentelijke en provinciale opcenten, resp. vermenigvuldigingsfactor.

STAAT V

Vergelijking tussen de ramingen en de aanslagen der kohierbelastingen.

× f 1 mln

Benaming der middelen	Raming 1954	Opgelegd t/m ult. Oct. 1955 boekingsstijdvak 1954/1955	Raming 1955	Opgelegd t/m ult. Oct. 1955 boekingsstijdvak 1955/1956
Inkomstenbelasting	1.075,0	1.055,1	1.175,0	557,9
Vermogensbelasting	95,0	103,5	90,0	21,3
Vennootschapsbelasting	1.000,0	870,8	900,0	808,6
Grondbelasting ¹⁾	—	29,8	—	30,1
Personele belasting ¹⁾	—	14,5	—	3,7
Overige kohierbelastingen	—	5,6	—	0,1
Totalen	—	2.177,1	—	1.498,6

¹⁾ Excl. gemeentelijke en provinciale opcenten, resp. vermenigvuldigingsfactor. TOELICHTING BIJ HET OVERZICHT VAN DE OPBRENGST DER RIJKSMIDDELEN.

Staat I en II.

Deze staten vermelden de werkelijk in elke maand ontvangen bedragen (kasadministratie).

Bij de omzet- en loonbelasting en vereveningsheffing moet de afdracht in principe éénmaal per kwartaal geschieden, nl. in Januari, April, Juli en October. Staat III.

Ook hier zijn de werkelijk ontvangen bedragen vermeld (kasadministratie). Staat IV.

Uit deze staat kan worden afgelezen hoe ver de belastingdienst is gevorderd met het opleggen van aanslagen en tevens, welk bedrag nog moet worden ontvangen op reeds opgelegde aanslagen.

De kolommen 2 en 3 betreffen de door de belastingdienst in 1955 opgelegde voorlopige en definitieve aanslagen (debiteurenadministratie).

Een voorlopige of definitieve aanslag inkomstenbelasting 1954 behoort normaliter in het boekingsstijdvak 1954/1955 te worden opgenomen; een uiteraard voorlopige — aanslag inkomstenbelasting 1955 in het boekingsstijdvak 1955/56. STAAT V.

Deze staat maakt een vergelijking mogelijk tussen de in totaal t/m einde van de maand opgelegde aanslagen en de raming, met dien verstande dat in de raming geen rekening is gehouden met de inhaal van de achterstand en de versnelling der aanslagenregeling. In deze staat zijn — in tegenstelling met staat IV — de aanslagen in de grondbelasting, personele belasting en ondernemingsbelasting vermeld exclusief de gemeentelijke en provinciale opcenten, resp. vermenigvuldigingsfactor, daar deze laatste ook niet in de raming zijn opgenomen.

^{*)} In verband met afrondingen behoeven de in de staten vermelde totalen niet met de som der afzonderlijke posten overeen te stemmen.

NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

PIETER DE HOECHWEG 120 — ROTTERDAM

Bij het Instituut kunnen op korte termijn geplaatst worden:

Een Doctorandus Economie of Sociograaf

Enige ervaring in behandeling van statistische vraagstukken gewenst.

Een Assistent

voor de redactie van „Economisch-Statistische Berichten”.

Nadere inlichtingen over de werkzaamheden worden aan belangstellenden voor deze functie gaarne verstrekt.

Brieven met opgave van leeftijd, opleiding en ervaring te richten aan bovenstaand adres.

Wij belasten ons met de
AAN- EN VERKOOP VAN EFFECTEN
op binnen- en buitenlandse beurzen.

Ons veertiendaags Beursbericht
wordt U op aanvraag gratis toegezonden.

Nederlandsche Handel-Maatschappij, N.V.

GEMEENTE 'S-GRAVENHAGE

Burgemeester en Wethouders roepen sollicitanten op voor de binnenkort vacerende betrekking van

Directeur van de Gemeentelijke Accountantsdienst.

Aan deze functie is een jaarwedde verbonden van f 14.700.- tot f 18.000.-.

De te benoemen functionaris, die een volledig gediplomeerd of academisch gevormd accountant zal dienen te zijn, moet een ruime ervaring en een brede ontwikkeling bezitten alsmede leiding kunnen geven aan ongeveer 45 man personeel, waaronder verscheidene accountants. Hij moet in staat zijn Burgemeester en Wethouders van advies te dienen met betrekking tot onderwerpen van financieel-economische aard. In verband met de bijzondere positie van de dienst in het gemeentelijk bestel wordt voor de onderhavige functie een grote mate van tact vereist.

Gegadigden dienen hun uitvoerige, eigenhandig geschreven sollicitaties, met vermelding van volledige voornamen, geboortedatum en -plaats, alsmede met opgave van referenties, binnen 10 dagen na het verschijnen van deze oproep te zenden aan Burgemeester en Wethouders.

Kwantiteit of kwaliteit?

Wanneer het U vooral om de kwantiteit van de reacties op door Uw onderneming geplaatste personeelannonces gaat, dan menen wij er goed aan te doen U tevoren te moeten afraden deze annonces in „E.-S.B.” te plaatsen. Honderden reacties voorspellen wij U beslist niet.

Wilt U echter een indruk hebben van de kwaliteit van de binnenkomende reacties, dan zal het U interesseren dat talrijke gemeenten, overheidsinstellingen en grote ondernemingen regelmatig „E.-S.B.” inschakelen als medium voor het oproepen van functionarissen op hoog niveau. De ervaring leert deze lichamen namelijk dat een oproep, in „E.-S.B.” geplaatst, een prima selectie van het aantal reacties betekent, hetgeen een niet onbelangrijke aanwijzing is wat betreft het „aanbod”.

Zoekt U het in de kwaliteit van de reacties op Uw personeelannonces, dan geven wij U ernstig in overweging voortaan „E.-S.B.” als medium in te schakelen.

Kon. Nederlandsche Boekdrukkerij

H. A. M. ROELANTS

Postbus 42, Schiedam

